

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Diplomová práce

2023

Mgr. Eva Praibířová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

**Diskuse na téma zrušení zákona o rozvodu v roce 1974:
symptom sekularizace v Itálii?**

Diplomová práce

Autor práce: **Mgr. Eva Praibíšová**

Studijní program: Teritoriální studia, specializace: Západoevropská studia

Vedoucí práce: **PhDr. Ondřej Matějka, Ph.D.**

Rok obhajoby: 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 3. 5. 2023

Eva Praibíšová

Bibliografický záznam

PRAIBIŠOVÁ, Eva. *Diskuse na téma zrušení zákona o rozvodu v roce 1974: symptom sekularizace v Itálii?*. Praha, 2023. 82 s. Diplomová práce (Mgr.). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí diplomové práce PhDr. Ondřej Matějka, Ph.D.

Rozsah práce: 169 516 znaků včetně mezer

Abstrakt

V kontextu sekularizace a formování vztahů církve a státu v Itálii, se tato diplomová práce zabývá tématem legalizace rozvodu a referendem o jeho zrušení v roce 1974. Cílem práce je sledovat, zda lze v diskusi o rozvodech pozorovat symptomy prostupující sekularizace v Itálii. Metodologicky je tato práce zakotvená v kvalitativní obsahové analýze. Prameny, ze kterých tato práce vychází, jsou periodika tří nejvýznamnějších politických stran zkoumané doby: komunistů (deník *L'Unità*), socialistů (deník *Avanti!*) a křesťanských demokratů (deník *Il Popolo*). Cílem je pomocí uvedené metody identifikovat ve vybraných článcích jednotlivé tematické celky, tzv. topoi, která jsou následně podrobena analýze. Výsledky analýzy ukázaly zejména odlišné pojmání reality jednotlivých politických stran, což vyústilo ve formaci dvou opozičních táborů v průběhu referendové kampaně. Křesťanští demokraté vycházející z tradičního křesťanského učení na straně jedné, a socialisté a komunisté hájící koncepci laického, pluralitního státu na straně druhé. Z uvedené analýzy vyplývá, že ve sledované debatě o rozvodech lze, do jisté míry, sledovat tzv. sekularizační proudy.

Abstract

In the context of secularization and the shaping of church-state relations in Italy, this diploma thesis deals with the legalization of divorce and referendum on its abolition in 1974. The aim of the thesis is to observe whether, in the debate on divorce, symptoms of secularization in Italy can be traced. Methodologically, this work is grounded in qualitative content analysis. The sources of this thesis are the journals of the three most prominent political parties of the period under study: the Communists (journal *L'Unità*), the Socialists (journal *Avanti!*) and the Christian Democrats (journal *Il Popolo*). The aim is to identify the thematic units, so-called topoi, within the selected articles, by applying the above-mentioned method. Selected topoi are subsequently subjected to analysis. In particular, the results of the analysis showed different conceptions of reality of the political parties. Thus, leading to the formation of two opposite camps during the referendum. On one hand, Christian Democrats, who based their conception mainly on the traditional Christian doctrine. And on the other hand, the Communists together with the Socialists, who defended the secular, pluralistic concept of state. The analysis shows that the so-called secularization currents can, to some extent, be traced in the divorce debate.

Klíčová slova

Sekularizace, vztah církve a státu, rozvod, referendum, Avanti!, Il Popolo, L'Unità

Keywords

Secularization, Church-state relations, Divorce, Referendum, Avanti!, Il Popolo, L'Unità

Title

The debate on the repeal of the divorce law in 1974: a symptom of secularization in Italy?

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala za cenné rady a ochotu vedoucí diplomového semináře Ph.Dr. Zuzaně Kasákové, Ph.D. Největší dík však věnuji vedoucímu této práce, Ph.Dr. Ondřeji Matějkovi, Ph.D. za trpělivost, pochopení a vždy pozitivní a motivační náladu, bez jeho rad by práce jen těžko vznikla.

Obsah

ÚVOD	1
1 KONTEXTUÁLNĚ-METODOLOGICKÁ ČÁST	3
1. 1 SOUČASNÁ AKADEMICKÁ DEBATA V OBLASTI VZTAHŮ NÁBOŽENSTVÍ A STÁTU	3
1. 2 HISTORIOGRAFICKÝ KONTEXT	5
1. 2. 1 SEKULARIZACE	5
1. 2. 2 KONCEPT IDEOLOGIE A VYMEZOVÁNÍ SYMBOLICKÝCH HRANIC	9
1. 2. 3 VZTAH CÍRKVE A STÁTU	11
1. 2. 4 VZTAH CÍRKVE A STÁTU V ITÁLII	14
1. 2. 5 ZÁKON O ROZVODU A REFERENDUM O JEHO ZRUŠENÍ JAKO PŘEDMĚT VÝZKUMU	15
1. 2. 6 POLITICKÁ SITUACE V ITÁLII V 70. LETECH 20. STOLETÍ	17
1. 3 METODOLOGICKÁ ČÁST	21
1. 3. 1 VÝZKUMNÁ OTÁZKA	21
1. 3. 2 VÝZKUMNÝ VZOREK	21
1. 3. 3 VÝZKUMNÁ METODA	22
1. 3. 4 APLIKACE METODY	23
2 ANALYTICKÁ ČÁST	24
2. 1 TOPOS POLITIZACE REFERENDA	24
2. 1. 1 DEMOKRACIE A SVOBODA VERSUS CÍRKEVNÍ KLERIKALISMUS A FAŠISMUS	25
2. 1. 1. 1 DEMOKRACIE A SVOBODA VERSUS CÍRKEVNÍ KLERIKALISMUS A FAŠISMUS V POST-REFERENDOVÝCH ÚVAHÁCH	32
2. 1. 2 REAKCE ZAHRANIČNÍHO TISKU	39
2. 2 TOPOS REFLEXE VÝVOJE ŘÍMSKOKATOLICKÉ CÍRKVE	41
2. 2. 1 SEKULARIZACE, MODERNIZACE A DRUHÝ VATIKÁNSKÝ KONCIL	42
2. 3 TOPOS KRIZE RODINY JAKO SOCIÁLNÍ FENOMÉN	49
2. 3. 1 RODINA JAKO ZÁKLADNÍ STAVEBNÍ KÁMEN SPOLEČNOSTI	50
2. 3. 2 KRIZE RODINY JAKO SOCIÁLNÍ FENOMÉN	53
2. 3. 3 JEDNOTA RODINY A ROLE ŽENY VE SPOLEČNOSTI	54
2. 3. 4 JEDNOTA RODINY VE VZTAHU K DÍTĚTI	56
2. 3. 5 KRIZE RODINY JAKO SOCIÁLNÍ FENOMÉN POST-REFERENDUM	57
2. 4 FREKVENČNÍ ANALÝZA ZKOUMANÝCH TOPOI	58

ZÁVĚR	60
PRAMENY	63
POUŽITÁ LITERATURA	63
ČLÁNKY	63
INTERNETOVÉ ZDROJE	65
KNIHY	66
PŘÍLOHY	69
PŘÍLOHA Č. 1 SEZNAM POUŽITÝCH ČLÁNKŮ ZKOUMANÝCH PERIODIK	69
TEZE DIPLOMOVÉ PRÁCE	70

Úvod

Tato diplomová práce se zabývá specifickým případem Itálie v kontextu sekularizace. Reflektuje přechod od tradiční agrární společnosti ke společnosti industriální, moderní a s ním související komplikované vztahy církve a státu. Je založená převážně na analýze novinových článků deníků *Il Popolo*, *L'Unità* a *Avanti!*. Časově je práce zasazena do období 70. let 20. století, do doby ekonomické recese, nucené migrace do měst a/či emigrace v důsledku narůstající nezaměstnanosti, převážně na italském zemědělském jihu. Doby, která navazovala na období 50. a 60. let, pro které je typický nejen italský ekonomický zázrak, ale také kulturní revoluce a přijetí nových identitotvorných vzorců, s čímž se pojí také nová vlna liberalizace, modernizace a přehodnocování starých tradičních vzorců. V Itálii však v této době politickému spektru dominuje křesťanská demokracie která, přestože se v období po druhé světové válce pasuje do role obráncyně demokracie a prozápadního směřování země, stále bojuje se silným ideologickým napojením na římskokatolickou církev. Itálie se tedy nachází ve specifické situaci v tom smyslu, že církev usiluje skrze křesťanskou demokracii o udržení svého vlivu ve snaze zachovat tradiční pojetí společnosti, avšak naráží na další (jak se později ukáže většinovou) část společnosti, která se definitivně otevřela pluralitní koncepci státu, ve kterém má církev koexistovat vedle státu, a nikoliv určovat jeho politické dění.

Mezníkem této práce je sekularizace, resp. sekularizační proudy a vývoj vztahů církve a státu. V rámci tohoto procesu je hlubší pozornost věnována legalizaci zákona o rozvodu v roce 1970 a následnému referendu o jeho zrušení, které proběhlo o čtyři roky později. Tato diplomová práce tedy sleduje diskusi tří nejdominantnějších politických stran o rozvodech v Itálii ve vymezeném časovém období. A to ve snaze zjistit, zda lze v této debatě najít signály o prostupující sekularizaci v Itálii. Metodologicky je práce zakotvená v kvalitativní obsahové analýze a vybrané články jsou z doby bezprostředně před a po referendu, konkrétně týden před a po referendu.

Práce se dělí do dvou větších celků. Účelem prvního celku je představit základní kontextuálně-metodologická východiska práce. V historiograficko-kontextuální části práce je pozornost věnována konceptu sekularizace s důrazem na její pojetí v této práci. Hluběji je zde rozebrán také vztah církve a státu v Evropě a posléze v Itálii. Představen je zákon o rozvodu a samotné referendum jakožto předmět výzkumu. Nastíněna je také politická situace Itálie v poválečném období do 70. let 20. století. V metodologické části je

představena výzkumná otázka a výzkumný vzorek, přičemž důraz je kladen na prezentaci metody kvalitativní obsahové analýzy médií a její aplikace v tomto výzkumu. Následuje těžiště této práce, tedy samotná analytická část. V té jsou čtenáři představeny tři hlavní celky, tzv. topoi: topos politizace referenda, topos reflexe vývoje římskokatolické církve a posledně topos krize rodiny jako sociální fenomén. Jednotlivé topoi se dělí do tematických podkapitol, které spolu však úzce souvisí. Práce je uzavřena frekvenční tabulkou za účelem hierarchizace jednotlivých sledovaných témat a následně samotným závěrem.

V současné akademické diskusi týkající se vztahu náboženství a státu převažují zejména témata týkající se migrace a islámu. Tato práce usiluje o alespoň částečné vyplnění tohoto prostoru ve snaze znovu otevřít diskusi na toto téma.

1 Kontextuálně-metodologická část

Cílem této kapitoly je čtenáři přiblížit teoretická a metodologická východiska, ze kterých tato práce vychází. Nejprve je stručně představena akademická debata, následuje historiografický kontext, kde je prostor věnován zejména fenoménu sekularizace, vztahu církve a státu v Evropě, ale zejména v italském prostředí. Pojednáno je také téma rozvodů v Itálii. Kontextuální část je uzavřena rozborem politického vývoje poválečné Itálie. Následuje metodologická část, v níž je představeno téma a cíl práce, její hlavní výzkumná otázka, užitá výzkumná metoda kvalitativní obsahové analýzy a její aplikace.

1. 1 Současná akademická debata v oblasti vztahů náboženství a státu

V současné akademické debatě je náboženství a jeho role v západoevropské společnosti tematizováno zejména v kontextu migrace a imigrace do Evropy.¹ Přítomnost migrantů totiž přispívá k náboženské diverzitě i v zemích tradičně křesťanských, čímž (znovu)otevívá diskusi týkající se role náboženství ve Evropě.

Grace Davie ve své práci srovnává případ Francie a Velké Británie v kontextu muslimských imigrantů. Davie zkoumá příklad sekularizované Francouzské republiky oproti monarchii Velké Británie.² Téma muslimských migrantů zkoumá také Forner a Alba, kteří však srovnávají evropské prostředí s prostředím americkým. Ve svém výzkumu zdůrazňují specifický vliv sekularizace na vývoj evropského myšlení. To se podle nich promítá právě v ochotě či neochotě akceptovat islám a jeho projevy ve veřejném prostoru. Právě v důsledku sekularizace údajně Evropané vnímají určité projevy religiozity ve veřejném prostoru jako nevhodné či dokonce nezákonné. Autoři této studie si všimají, že ve Spojených státech amerických je tomu naopak.³ Aleksynska a Chiswick se také zabývají tímto integračním procesem hostující země.⁴

Výše uvedení autoři reprezentují současný trend akademické debaty, pojednávající vztah náboženství a státu v kontextu migrace a ne/přijetí islámu. Tento tábor lze rozdělit na

¹ Forner Nancy a Richard Alba. „Immigrant religion in the US and Western Europe: Bridge or barrier to inclusion?“, *International migration review* 42, č. 2 (2008): 360-392, <https://www.jstor.org/stable/27645255> (staženo 24. dubna 2023); Grace Davie. „Is Europe an Exceptional Case?“, *The Hedgehog Review*, č. 8 (2006): 23-34, http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/davie_europe.pdf (staženo 24. dubna 2023); Darrell Jackson a Alessia Passarelli. „Mapping migration, mapping churches responses in Europe“, *World Council of Churches*, (2016).

² Davie, „Is Europe an Exceptional Case?“, 30-31.

³ Forner a Richard, "Immigrant religion in the US and Western Europe: Bridge or barrier to inclusion?," 368, 378.

⁴ Maryia Aleskynska a Barry R. Chiswick. „The determinants of religiosity among immigrants and the native born in Europe“, *Review of Economics of the Household* 11, č. 4 (2013): 589, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-013-9188-7> (staženo 24. dubna 2023).

dvě skupiny autorů; do první spadá například Aleksynska, Chiswick či Forner a Alba, kteří popisují roli náboženství v integračním procesu pozitivně, jako příležitost; druhou skupinu reprezentuje například van Tubergen a Sindradóttir či Lyck-Bowen a Owen, kteří roli náboženství v integračním procesu pojmají spíše negativně, jako překážku.⁵ Zdůrazňují, že migranti bývají vnímáni jako nebezpečí pro náboženskou stabilitu země a její identitu.

V kontextu vztahu církve a státu vznikají spíše studie, které se pojmenovávání nějakého obecně platného modelu pro Evropu vyhýbají. Jedině snad Grace Davie rámcově pojednává odlišnosti mezi protestantským severem Evropy, katolickým jihem a středem, kde hrají roli obě církve. V kontextu vztahu stát-církev popisuje dvě charakteristické linie vývoje. Pro protestantskou linii je tento vztah většinou zakonzervován ve formě státní církve, která zahrnuje jak národní identitu, tak náboženskou. Ze západoevropského prostoru sem řadí například Velkou Británii. Naopak pro katolickou linii je charakteristické pnutí mezi státem a církví, což lze dobře vidět na extrémním příkladu Francie, kde tento vztah vyústil v silně sekularizovaný stát. Podobný vztah Davie sleduje v Itálii. Ze zemí západní Evropy sem řadí také Španělsko a Portugalsko.⁶

Nieuwenhuis a Buonomo zastupují tábor autorů, jež vztah církev-stát v evropských zemích studují zejména právní optikou. Nieuwenhuis zkoumá tyto vztahy vybraných evropských států skrze srovnávací právo, kdežto Buonomo se soustředí na srovnání práva kanonického a práva mezinárodního v návaznosti na církevní reformu po Druhém vatikánském koncilu.⁷

V kontextu vztahu církve a státu vznikla řada studií zabývajících se Druhým vatikánským koncilem jakožto přelomovým momentem v historii vývoje tohoto vztahu. Do této skupiny autorů spadá nejen výše uvedený Buonomo, ale také například Gilles Routhier či Daniela Saresella. Routhier se ve své případové studii zaměřuje na percepci a přijetí myšlenek koncilu, přičemž srovnává generaci 60. a 70. let v Itálii. V tomto kontextu si všimá zásadních odlišností generace bezprostředně post-koncilní a generace,

⁵ Frank Van Tubergen a Jórunn Í. Sindradóttir. „The Religiosity of Immigrants in Europe: A Cross-National Study,“ *Journal for Scientific Study of Religion* 50, č. 2 (2011): 272, <https://www.jstor.org/stable/41307075> (staženo 24. dubna 2023); Majbritt Lyck-Bowen a Mark Owen. „A multi-religious response to the migrant crisis in Europe,“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45, č. 1 (2019): 21-41, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1369183X.2018.1437344?needAccess=true&role=button> (staženo 24. dubna 2023).

⁶ Grace Davie, *Europe: The exceptional case*. (London: Darton, 2002), 11-13.

⁷ Vincenzo Buonomo. „Considerazioni sul rapporto tra diritto canonico e diritto internazionale,“ *Anuario de derecho canónico*, č. 4 (2015): 13-70; Aernout J. Nieuwenhuis. „State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks,“ *I-CON* 10, č. 1 (2012): 154-155, 153-174, <https://doi.org/10.1093/icon/mos001> (staženo 24. dubna 2023).

jež se rodila do pluralitnějšího prostředí, odklánějícího se od tradice. Svůj výzkum však neomezuje pouze na jejich přijetí v Itálii, ale také ve světě.⁸ Oproti němu Saresella se také věnuje výzkumu přijetí myšlenek Druhého vatikánského koncilu, avšak s tím rozdílem, že zkoumané období rozšiřuje až do současnosti a nezaobírá se generačními rozdíly. Důraz při tom klade na snahu mapovat převažující témata diskutovaná v církvi, která vycházejí z post-koncilní reformy.⁹

Snahou této práce je rozšířit diskurz věnující se v kontextu vztahů náboženství a církve zejména migraci a islámu o význam Druhého vatikánského koncilu, coby zásadního časového zlomu, určujícího vývoj vztahu církve a státu. Koncil sice není předmětem této práce, avšak legalizace rozvodů a jeho přijetí ve společnosti může, alespoň do určité míry, reflektovat percepce rozvodů v italské společnosti v návaznosti na reformy římskokatolické církve vzešlé právě z Druhého vatikánského koncilu. Rozvod a referendum o jeho zrušení lze touto optikou nazírat jako dílčí aspekt vycházející z liberalizační vlny koncilu.

1. 2 Historiografický kontext

Cílem této kapitoly je čtenáři nastínit kontext, ze kterého tato práce vychází. Hlavním východiskem je koncept sekularizace a vztah církve a státu v Itálii. S tím se pojí politická situace v poválečné Itálii, především však Itálie v 70. letech 20. století, jelikož právě do tohoto období spadá také uzákonění rozvodů v Itálii i následné referendum o jeho zrušení. Pozornost je však věnována také konceptu ideologie a symbolickým hranicím. K pojednávaným tématům existuje široká literatura, nicméně tato práce se opírá pouze o vybranou odbornou literaturu, která je vždy pro přehlednost představena v úvodu každé podkapitoly.

1. 2. 1 Sekularizace

Tato podkapitola vychází zejména z klasických děl zakladatelů sociologie, Maxe Webera a Émila Durkheima. Součástí přehledu je také Bergerovo a Luckmannovo pojetí

⁸ Gilles Routhier. „La ricezione del Concilio: mentalità, soggetti e tempo di un percorso laborioso,“ *Revista Pistis & Praxis: Teologia e Pastoral*, 4, č. 2 (2012): 475-501, <https://www.redalyc.org/pdf/4497/449749236007.pdf> (staženo 24. dubna 2023).

⁹ Daniela Saresella, „Alcune osservazioni sulla Chiesa postconciliare,“ in *A quarant'anni dal Concilio della speranza. L'attualità del Vaticano II*, ed. Duilio Bonifazi a Edoardo Bressan et. al. (Macerata: Eum), 317-336.

sekularizace, shrnuté například v knize *Sociální konstrukce reality*.¹⁰ Zásadní je však McLeodovo pojetí sekularizace jako sekularizačních proudů, spíše než jako jednotného procesu. Tuto perspektivu prezentuje v knize *The religious crisis of the 1960s*.¹¹

Mezi hlavní představitele tzv. klasické sekularizační teze je řazen Max Weber a jeho teze o odkouzlení světa. Weber chápe počátek 20. století jako dobu racionalizace, byrokratizace a celkového „zesvětštění světa“ ve jménu modernizace a pokroku. S tím souvisí také postupná odluka církve a státu, individualizace a privatizace víry. Mimo to i nárůst vlivu státu, který od církve přebírá její dřívější monopol v oblasti vzdělávání, politiky, morálního vzoru apod. Mezi praktické důsledky sekularizace je řazen například převod církevního majetku do světské správy, desakralizace společnosti, potažmo značné snížení vlivu církve a jejích institucí v obecné rovině.¹²

Na dílech Maxe Webera a Émila Durkheima stavil i Peter L. Berger, který byl nejprve zastáncem a propagátorem klasické sekularizační teze, posléze však jejím odpůrcem. Pro pochopení vývoje Bergerova postoje, je zásadní porozumět jeho teoretickému východisku, sociálnímu konstruktivismu. Tento sociologický směr představil spolu s Luckmannem v knize *Sociální konstrukce reality*.¹³ Podstatou takového pojetí reality je představa duálního chápání společnosti. Společnost byla sice vytvořena člověkem a jeho neustálými sociálními interakcemi na straně jedné, zároveň si však člověk tento podíl na jejím vytváření neuvědomuje a vnímá ji tudíž jako realitu objektivně danou.¹⁴ Berger zpočátku nepochybuje o postupu sekularizace, tedy značného úpadku vlivu náboženství a církve jak na rovině individuální, tak na té kolektivní. Navíc je přesvědčen, že tento proces se děje současně s modernizací, a je tudíž úzce spjat nejprve se západní společností, postupně pak s celým světem.¹⁵ Nicméně později od tohoto názoru ustupuje a v 90. letech 20. století veřejně odmítne své dosavadní stanovisko s tím, že modernizace s sebou sice jisté sekularizační projevy nese, ale nemusí to být pravidlem. Naopak, současný svět začne vnímat jako náboženstvím prodchnutý, kde vznikají nové náboženské

¹⁰ Peter L. Berger a Thomas Luckmann, *Sociální konstrukce reality* (Brno: CDK, 1999). Originál vyšel v roce 1966, pozn. autorky.

¹¹ Hugh McLeod, *The religious crisis of the 1960s* (Oxford: OUP, 2007).

¹² Max Weber, *Protestantská etika a duch kapitalismu* (Praha: Metodologie, sociologie a politika, 1998), 1; Peter L. Berger, „Secularization and de-secularization,” in *Religions in the modern world: Traditions and transformations*, eds. Christopher Partridge, Linda Woodhead a Hiroko Kawanami (Abingdon: Routledge, 2002).

¹³ Berger, *Sociální konstrukce reality*.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Peter L. Berger a Pavel Pšejja, *Vzdálená sláva: hledání víry ve věku lehkověrnosti*. (Brno: Barrister & Principal, 1997).

proudy a probíhá velký boom ortodoxních směrů náboženství a islámu, buddhismu, hinduismu a dalších. Stane se tedy zastáncem tzv. desekularizační teze, v rámci které sice jisté sekularizační tendence uznává, ty ale dle něj probíhají současně s „proti-sekularizací.“¹⁶

Berger připouští jednu výjimku, obzvlášť relevantní pro tuto práci: výjimku západní Evropy. Je přesvědčen, že klasická sekularizační teze je v západní společnosti platná. Postupující modernizaci lze dávat do souvislosti s prostupující sekularizací, a to jak na úrovni vztahů církve a státu, náboženství a individuální víry, tak s ohledem na změnu charakteru sexuality, reprodukce a manželství. Obzvlášť markantní úpadek vlivu církve Berger sleduje ve Španělsku a Itálii, zdůvodňuje jej nástupem sekulární euro-kultury.¹⁷

Od období 60. let 20. století tedy nastává zejména v sociologických vědách jistý odklon od *apriori* platné sekularizační teze k uvědomění, že nejenže existují poměrně velké rozdíly ve vývoji západního světa a Spojených států, ale striktní pojetí sekularizační teze je příliš zjednodušující. K tomuto názorovému proudu se hlásí také Hugh McLeod, který tzv. dlouhá šedesátá léta vymezuje jako dobu kulturní revoluce a politických nepokojů, a to nejen na Západě, ale také ve Spojených státech amerických.¹⁸ Revoluční bylo dané období dle McLeoda i v oblasti náboženství, které se v této době nacházelo v krizi. K tomu údajně vedla celá řada procesů, ať už z perspektivy dlouhodobé,¹⁹ střednědobé,²⁰ či v návaznosti na některé klíčové události, jako například Druhý vatikánský koncil či Vietnamskou válku.²¹

Z perspektivy střednědobých procesů situace eskalovala již v 50. letech 20. století. McLeod zdůrazňuje řadu faktorů, jejichž kombinace vyústila právě v kulturní revoluci. Řadí mezi ně například postupné zvyšování mezd, nárůst konzumu, vliv médií, která reflektovala obecný společenský trend, snížení zájmu o náboženství, nástup poválečné generace, pop kultury a kontrakultury a další dlouhodobé změny ve společnosti. Tuto revoluci tedy vnímá jako kombinaci mnoha faktorů, přičemž za zcela zásadní označuje

¹⁶ Peter L. Berger, *The desecularization of the world: resurgent religion and world politics* (Washington, DC: Ethics and Public Policy Centre, 1999), 1-10.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Respektive Hugh McLeod zde odkazuje na dílo Artura Marwicka, *The Sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States, c. 1958-1974* (Edinburgh: A&C Black, 2011), 7, který vymezuje periodu tzv. dlouhých šedesátých let roky 1958-1974, pozn. autorky.

¹⁹ V tomto případě se domnívám, že McLeod naráží na počátek Velké Francouzské revoluce, když mluví o procesech trvajících zhruba jedno století a déle, pozn. autorky.

²⁰ Tímto obdobím zřejmě autor myslí dobu poválečnou, jelikož mluví o době 20-30 let, pozn. autorky.

²¹ McLeod, *The religious crisis of the 1960s*, 1-10.

následujících pět procesů: nárůst bohatství, snížení vlivu subkultur,²² teologickou reformu, sexuální revoluci (antikoncepce), politickou radikalizaci a snahu žen o prosazení větší nezávislosti a svobody.²³

Z perspektivy dlouhodobé McLeod popisuje kulturní předěl 60. let jako součást mnohaletého společenského vývoje, pro který je charakteristický postupný „úpadek křesťanství.“ Jeho počátek lze sledovat v západní Evropě již od vrcholného novověku a je charakterizován různými sekularizačními proudy. Dlouhodobý vývoj dechristianizace Západu McLeod chápe nikoliv jako jednolitý proces sekularizace, ale spíše jako sekularizační proudy projevující se na tomto území. Tímto přístupem lze vysvětlit vývoj spirituality západního světa komplexněji, totiž jako změnu charakteru zbožnosti, spíše než její úplné vymizení tak, jak jej vnímala striktně pojímaná sekularizační teze. Díky tomuto pojetí mohou být brány v potaz i nové formy spirituality a náboženství. McLeodův přístup je založen na pojetí společenské změny jako celku, nedegradující ji pouze na její sekularizující část.²⁴

McLeod popisuje čtyři přístupy k sekularizaci, které jsou uspořádány do názorových shluků. První z nich se týká „pokroku vědy,“ druhý „modernizace,“ třetí „postmodernity“ a čtvrtý „výprodeje Boha.“ První z výše uvedených staví na předpokladu, že spolu s rozvojem vědy se zcela zásadně změnilo pojmání světa. Kořeny tohoto přístupu sahají již do 16. a 17. století k učencům jako byli Galileo Galilei, Descartes, či později k Darwinovi. V 19. století tento způsob nahlížení na svět naprosto převládl. Druhým prizmatem, kterým lze nahlížet sekularizaci, je skrze „modernizaci.“ Tento přístup bere v potaz zejména sociální charakter společnosti a její přeměnu z agrární na průmyslovou. Přeměnu z hierarchizované na městskou, poměrně demokratickou společnost. První dva přístupy vycházejí z předpokladu, že klíčovou fází sekularizace bylo 19. století, oproti tomu přístup „postmoderní,“ vychází z přesvědčení, že přestože se vliv náboženství a církve na přelomu 19. a 20. století významně snížil, „reálná“ sekularizace proběhla až na přelomu 50. a 60. let 20. století v kontextu nástupu nové generace ovlivněné popkulturou. Čtvrtá perspektiva, kterou McLeod nazve „výprodej Boha,“ vychází z amerického modelu. Klíčová je konkurence a schopnost církví prodávat sama sebe ve snaze nejen konkurovat ostatním církvím, ale také ideologiím.²⁵

²² Tedy vliv globalizace, pozn. autorky.

²³ McLeod, *The religious crisis of the 1960s*, 13-15.

²⁴ *Ibid*, 19-20.

²⁵ Hugh McLeod, *Sekularizace v západní Evropě*, 12-17.

1. 2. 2 Koncept ideologie a vymezování symbolických hranic

Přestože k tématu ideologie existuje řada odborných děl, tato práce vychází zejména z Eatwellovy a Wrightovy inkusivní perspektivy popsané v knize *Contemporary Political Ideologies*,²⁶ který kombinuje s tzv. symbolickým vymezováním hranic tak, jak jej teoreticky zakotvila Michèle Lamont.

Van Dijk popisuje koncept ideologie jako určitou formu chápání sociální reality, jako sociálně sdílený, kolektivní fenomén.²⁷ Zpravidla existuje řada uskupení, která se odkazují k nějaké ideologii, ať už se jedná například o různá společenská hnutí, politické strany, církve apod. Ideologické postoje jsou podle Dijka úzce spjaty s diskurzem – tedy mluveným či psaným sdělením, jelikož jej zpravidla využívají k vyjádření svého postoje.²⁸

Eatwell a Wright ve své studii předkládají perspektivu, kterou nahlízejí koncept ideologie, totiž orientaci na obsahy a klíčová témata ideologií skrze tzv. inkusivní přístup; tedy široké pojetí ideologie, které zahrnuje rozsáhlý soubor idejí. Autoři oproti tomu odlišují tzv. restriktivní pojetí ideologie, které zpravidla zahrnuje pouze extrémní myšlenkové proudy jako například komunismus, fašismus či nacismus.²⁹ Na koncept ideologie je v této práci nahlíženo inkusivním přístupem, neutrálně, nikoliv pejorativně.

Koncept ideologie úzce souvisí také s fenoménem „my“ vs. „oni“, s tzv. vymezováním *symbolických hranic* tak, jak je popisuje Michèle Lamont: „*Hranice, které zahrnují a definují některé lidi, skupiny a věci, zatímco jiné vylučují. Ty mohou být vyjádřeny prostřednictvím normativních zákazů (tabu), kulturních postojů a praktik či vzorci oblíbenosti a neoblíbenosti. Hrají důležitou roli při vytváření nerovností a uplatňování moci.*“³⁰ Lamont ve své studii připomíná Bourdieho koncept *symbolického násilí*, skrze které se společnost klasifikuje. To může vypadat například tak, že dominantní skupina (v tomto případě politická strana) prohlásí svou kulturu/vizi za nadřazenou, tj. vnucuje své pojetí reality zbytku společnosti, čímž skrytě usiluje o upevnění své moci. To se projevuje vytvářením binárních opozic, tedy „my“ vs. „oni.“ Koncept vymezování symbolických hranic má hlubokou historii, která vychází z děl Durkheima a Webera. Je

²⁶ Roger Eatwell a Anthony Wright, eds., *Contemporary political ideologies*. (London: Pinter Publishers Ltd, 1993).

²⁷ Teun A. Van Dijk, „Ideology and discourse analysis,” *Journal of political ideologies*, 11, č. 2 (2006): 115-140, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13569310600687908> (staženo 24. dubna 2023).

²⁸ Ibid, 116, 120-121.

²⁹ Eatwell, *Contemporary political ideologies*, 7.

³⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. Michèle Lamont, Sabrina Pendergrass a Mark Pachucki, „Symbolic boundaries,” in *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, eds. Scott Cummings a Jeffrey Selbin, 2. vyd. (Amsterdam: Elsevier, 2015), 850.

aplikován například na studium nerovností, identit, morálního řádu, politiky a náboženství.³¹

Křesťanská demokracie (*Democrazia Cristiana*)³² ideologicky staví na křesťanském učení. Její hospodářská politika vychází z kodexu *Codice di Camaldoli*, který vypracovali představitelé italských katolických intelektuálů v roce 1943. Samotná politická strana vznikla ve stejném roce, přičemž zanikla v roce 1994. V průběhu své existence představovala jeden z hlavních politických proudů a stěžejní roli sehrála jak v období po 2. světové válce, tak při evropské integraci Itálie. Strana vznikla jako opozice fašismu, později i komunismu, v čele s Alcidem de Gasperim. Od šedesátých let se objevovala ve vládě se socialisty. Ideově si křesťanští demokraté zakládali zejména na katolickém sociálním učení a svém antikomunistickém a prozápadním směřování, ale přesto je pro ně charakteristický konzervatismus a s ním spojená absence jasné vize, čímž si však strana zajistila široké spektrum voličů.³³

Komunistická strana Itálie (*Partito Comunista Italiano*)³⁴ vznikla v roce 1921 a měla obrovský vliv. Mezi léty 1945-1989 byla největší komunistickou stranou v západním světě. Itálie se po 2. světové válce jakožto poražený národ přiklonila k Západu, což se projevilo i v jejím politickém směřování, kdy ve vládě dominovali křesťanští demokraté a v jejich opozici komunisté.³⁵ Vůdčí osobností komunistů se v poválečné době stal Palmiro Togliatti, který na postu setrval až do své smrti v roce 1964. Togliatti určoval ideologické směřování strany od roku 1943, kdy za základní ideologický pilíř označil její antifašistický charakter. Possieri určuje pět charakteristických znaků poválečné ideologie Komunistické strany Itálie. Prvním je její masový rozměr; druhým propagace vytvoření komunity, tedy společenství, v rámci kterého se její členové cítí být propojeni na základě své komunistické identity. V rámci této identity hrají důležitou roli symboly a mýty. Jedním se základních mýtů je mýtus o Sovětském svazu. Sovětský svaz je popisován jako ráj na zemi, kde se revolucí zrodila nová společnost a nový člověk. Třetím znakem strana přizívuje reformní politiku na straně jedné, ale také má pod kontrolou družstva a odbory, čímž si zajišťuje převahu nad Socialistickou stranou a je de facto mezi léty 1948-1989

³¹ Lamont, „Symbolic boundaries,” in *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, 851.

³² V textu je užívána zkratka „DC,” pozn. autorky.

³³ FOIA, „The Italian Christian Democrats: An Uncertain Future,” Directorate of Intelligence, Reading room, (březen 2004), https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0001144809.pdf (staženo 22. června 2022).

³⁴ V textu je užívána zkratka „PCI,” pozn. autorky.

³⁵ Andrea Possieri, „El Partido comunista italiano, su herencia política y la identidad de la izquierda italiana,” *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, č. 41 (2021): 872, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8269091.pdf> (staženo 24. dubna 2023).

v čele levice. Posledním pilířem je důraz na rozvoj kulturní politiky strany, v rámci které usiluje o proniknutí a získání vlivu v místních institucích a o nastolení kulturní hegemonie.³⁶

Socialistická strana Itálie (*Partito Socialista Italiano*)³⁷ vznikla již v roce 1892. Ideologicky je zakotvená v reformismu a marxismu. V období fašismu v Itálii strana působila v ilegalitě, klíčovou roli sehrála po 2. světové válce. Spolu s komunisty setrvala v opozici vůči vládě. Důležitým momentem byl rok 1957, kdy se strana v návaznosti na sovětskou invazi Maďarska ideově oddělila od sovětského bloku a zcela přetrhala své vztahy s komunisty. Tím se z levicového spektra dostala do středo-levice. Tento ideologický odklon pak definitivně potvrdila na konci 70. let, kdy byl vydán text *Il Vangelo Socialista*,³⁸ kde zavrhuje marxismus a hlásí se k odlišnému směřování než komunisté, k sociálnímu liberalismu.³⁹

1. 2. 3 Vztah církve a státu

Následující dvě podkapitoly věnující se vztahu církve a státu nejprve obecně, a poté v případě italského prostředí, teoreticky čerpají zejména z díla Lindy Woodhead s názvem *Religions in the Modern World: Traditions and Transformations*.⁴⁰ Při popisu vývoje tohoto vztahu v Itálii práce vychází převážně ze studií Mattea Nacciho či Guida Calogera. V kontextu Druhého vatikánského koncilu je hlavním opěrným bodem kniha Johna O'Malleyho, *What happened at Vatican II*.⁴¹

Výše nastíněné sekularizační procesy radikálně ovlivnily vztah církve a státu. Římskokatolická církev byla v kontextu rozvoje moderních evropských států ze všech existujících církví ovlivněna nejvíce, jelikož se sama snažila v průběhu staletí nejvíce vměšovat do politiky Evropy.⁴² Základním mezníkem v dějinách Evropy, který přeměnil vývoj dalších vztahů církve a státu, byla Velká francouzská revoluce roku 1789 ve Francii. Církev na události zareagovala vydáním tzv. *Syllabus Errors*, jehož autorem byl papež Pius IX. Začalo tak období dlouhého odporu římskokatolické církve, která brojila proti

³⁶ Possieri, „El Partito comunista italiano, su herencia política y la identidad de la izquierda italiana,“ 873-875.

³⁷ V textu je užívána zkratka „PSI,“ pozn. autorky.

³⁸ „Socialistické evangelium,“ volný překlad autorky.

³⁹ „La Storia,“ Il Partito socialista, 23. června 2022. Převzato 23. června 2022, <https://www.partitosocialista.it/psi-pagine/la-storia/>.

⁴⁰ Linda Woodhead, Christopher Partridge a Hiroko Kawanami, *Religions in the modern world: Traditions and transformations* (Abingdon: Routledge, 2003).

⁴¹ John W. O'Malley, *What happened at Vatican II*, (Cambridge: Harvard University Press, 2010).

⁴² Woodhead, *Religions in the modern world: Traditions and transformations*, 182-183.

modernitě, liberalismu, pokroku a jakýmkoliv modernizačním a sekularizačním snahám, jež jsou spojovány s formováním moderních evropských států. Z přelomových událostí následovalo prohlášení o papežské neomylnosti na Prvním vatikánském koncilu v roce 1870.⁴³

Zcela odlišný charakter však měl již výše zmiňovaný Druhý vatikánský koncil, který probíhal v letech 1962-1965. Ten vedl nejen k jisté reformě římskokatolické církve, ale také k modernizaci teologie jako takové, respektive taková byla idea koncilu. McLeod připomíná toto období nejen jako období roztržky mezi reformisty a tradicionalisty, ale také jako dobu kontroverze a rozličných reakcí na tento synod.⁴⁴ Linda Woodhead důsledky koncilu popisuje jako částečnou liberalizaci církve projevující se například menším důrazem na hierarchizaci, upřednostněním národních jazyků oproti latině při bohoslužbě, větší otevřeností vůči ostatním církvím a náboženstvím, zároveň větší nakloněností respektovat dílčí rozhodnutí jednotlivce v osobních záležitostech či uznání legitimacy moderního státu a demokracie. Woodhead vnímá Druhý vatikánský koncil jako odmítnutí extremistické pozice římskokatolické církve zapečetěné v papežově Sylabu omylů.⁴⁵

Liberalizace římskokatolické církve tedy byla jen částečná a selektivní, takže přestože církev do jisté míry uznala národní stát a moderní demokracii, silně brojila například proti emancipaci žen. To ostatně nedlouho po Druhém vatikánském koncilu stvrdil papež Pavel VI. ve své encyklice *Humanae Vitae* v roce 1968. V encyklice je potvrzeno tradiční konzervativní postavení Vatikánu k sexualitě, umělému přerušení plodnosti (antikoncepce či interrupce) a svátosti manželství.⁴⁶

McLeod připomíná legislativní změny odluky státu a církve, jejíž kořeny sahají do konce 18. století, do Ameriky, Francie a Nizozemí. Tyto procesy šly ruku v ruce se společenskými a politickými změnami, které v Evropě plně odstartovala Velká francouzská revoluce a přechod od tradiční agrární (a většinou křesťanské) společnosti k moderní (a do jisté míry sekulární) společnosti. Přestože taková společenská transformace je charakteristická zejména pro Evropu a dělá se komplexně, je-li řeč o náboženství, každá země procházela specifickým vývojem a není tudíž možné předložit nějaký obecný

⁴³ Woodhead, *Religions in the modern world: Traditions and transformations*, 183-184.

⁴⁴ McLeod, *The religious crisis of the 1960s*, 11-13.

⁴⁵ Woodhead, *Religions in the modern world: Traditions and transformations*, 184-185.

⁴⁶ *Ibid*, 185.

vývojový trend. I proto se předchozí podkapitola zabývá tzv. sekularizačními procesy, jakožto dílčími aspekty vývoje evropského prostředí.⁴⁷

Legislativní změny spočívaly zejména v sekularizaci veřejných institucí během dlouhého 19. a v průběhu 20. století. Francie je dobrým příkladem snahy o nastolení plně sekulárního státu. Zejména pak francouzský koncept *laïcité*, který spočívá nejen v odluce církve a státu a nastolení všeobecné náboženské svobody. Ultimátním cílem je svoboda vědomí, bez ohledu na to, k jaké církvi se jedinec hlásí. Z klíčových legislativních momentů v dějinách sekularizace je zásadní Občanská ústava duchovenstva z roku 1790⁴⁸ a Deklarace práv člověka a občana, vydaná následující rok.⁴⁹ Tyto dokumenty vedly k rozkolu francouzské společnosti na dva ideologické tábory: klerikály a antiklerikály. Zásadním legislativním momentem upravujícím vztah církve a státu byl rok 1905, který formálně potvrdil sekulární ideologii Velké francouzské revoluce zákonem o odluce církve a státu.⁵⁰

Teoreticky zakotvuje vztahy náboženství a státu Beleña Lopéz, který rozlišuje tři modely upravující tento vztah. První vychází z představy, že náboženství má určující roli ve všech politických otázkách. V rámci tohoto vztahu odlišujeme dva typy: fundamentalismus a konfesionalismus. Ve fundamentálním přístupu má náboženství absolutní převahu nad politikou, kdežto v konfesionálním je náboženství hlavním faktorem, který určuje politické jednání, ale mezi ním a politikou shledáváme jistou dualitu. V prvním přístupu tedy náboženství určuje politiku, ve druhém je tomu naopak. Stát je v tomto vztahu určující. I zde Lopéz popisuje dvojí dělení: první vychází z Rousseauva konceptu občanského náboženství, kdy náboženství je podřízeno státu. Tento model vztahu je typický pro osvícenství. Druhý přístup se snaží omezit náboženství pouze na individuální rovinu a je typický v extrémnější podobě pro totalitní režimy, v odlehčené formě pak pro modernizaci a sekularizaci. Poslední typ vztahu náboženství a politiky je jejich vzájemná harmonie, postavené na vědomí vzájemné prospěšnosti – jedno legitimizuje druhé.⁵¹

⁴⁷ McLeod, *The religious crisis of the 1960s*, 20-23.

⁴⁸ Na základě které stát povolával a financoval duchovní, kteří byli voleni jeho občany. To způsobilo ekonomickou závislost církve na státu, pozn. autorky.

⁴⁹ Zajišťující mimo jiné náboženskou svobodu, pozn. autorky.

⁵⁰ Jean Baubérot, „Libertà religiosa e laicità in Francia,” *Lessico di etica pubblica* 2, č. 2 (2011): 59-63, <http://www.eticapubblica.it/wp-content/uploads/2014/10/22011-5.pdf> (staženo 24. dubna 2023).

⁵¹ Michal Šabatka, „Křesťanství ve světle teorie ideologie: analýza fenoménu moderní doby,” *Politologická revue* 15, č. 1 (2009): 70-71, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=125365> (staženo 24. dubna 2023).

1. 2. 4 Vztah církve a státu v Itálii

Při pojednávání historie vývoje vztahu církve a státu v Itálii je třeba se vrátit do doby sjednocení Itálie, do šedesátých let 19. století. Tato doba byla „spouštěčem“ tzv. římské otázky a rozkolů mezi Svatým stolcem a státem. Italská vláda se pokusila papežovi Piovi IX. poskytnout po napadení Říma ultimátum v podobě Zákona o zárukách z roku 1871, který by sice umožňoval papeži nadále užívat Vatikán jako sídlo, ale popíral by suverenitu Vatikánského státu a papeže samotného. V encyklice *Ubi nos* z května téhož roku papež Pius IX. zákon odmítá a odsuzuje nově vzniklé italské království. Od této chvíle jsou tedy vztahy mezi církví a státem napjaté, nicméně to se má změnit o šedesát let později skrze tzv. Lateránské dohody z roku 1929.⁵²

Podle Nacciho je důvodem pro toto „velké usmíření“ mezi státem a církví nástup fašismu, který následoval po období liberalismu v Itálii. Postupné formování vztahu mezi Mussolinim a Svatým stolcem v letech 1922-26 vyústilo v politickou spolupráci a vydání Lateránských dohod. Jistá změna společenské nálady je, ve vztahu k římské otázce, evidentní. Právě Lateránské dohody se stávají jakýmsi patentem, upravujícím vztahy církve a státu v Itálii. Nacci tento zvrát pojmenovává jako „konkordátní kulturu.“ Ta se projevila například v oficiálním uznání občanských manželských sňatků, které do té doby nebyly v italském prostředí právně zakotvené.⁵³

Dalším přelomovým momentem ve formování vztahu církve a státu byly události následující bezprostředně po druhé světové válce, kdy fašistický režim kolaboval a Itálie potřebovala novou ústavu. V prvním celonárodním referendu v roce 1946 si Italové zvolili ústavu republikánskou. Tato ústava měla poměrně ambivalentní charakter: ačkoliv uznávala náboženskou svobodu, nehlásila se k žádnému oficiálnímu státnímu náboženství a vcelku vykazovala znaky sekulárního státu (v článku č. 7 se také hlásila k platnosti Lateránských dohod). V těch je přitom římskokatolická církev označena jako jediná oficiální církev státu, což nebylo po celou dobu existence samostatné Itálie až do Lateránských dohod uznáváno. Další ambivalence se týká výuky katolictví ve školách. Podle ústavy sice neexistuje žádné oficiální náboženství Itálie, nicméně dle Lateránských

⁵² Matteo Nacci, „I rapporti" Stato Italiano-Chiesa Cattolica" nei patti lateranensi del 1929: riflessioni storico-giuridiche," *Prawo Kanoniczne* 58, č. 2 (2015): 97-109, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_pk_2015_58_2_06/c/1099-1112.pdf (staženo 24. dubna 2023).

⁵³ *Ibid*, 106-109.

dohod musí Italský stát zprostředkovat výuku římskokatolické dogmatiky.⁵⁴ Tato situace se změnila až v roce 1984, kdy byly přijaty *Accordi di Villa Madama*, tedy konkordát mezi Svatým stolicem a Italskou republikou. Ty oficiálně naplňovaly vizi sekulárního státu bez konkrétního oficiálního státního náboženství.

Posledním přelomovým momentem ve vývoji vztahů církve a státu v italské historiografii, je již výše zmiňovaný Druhý vatikánský koncil. Řada vzdělavců charakterizovala dobu po II. vatikánském koncilu jako dobu post-konstatntinovskou. Císař Konstantin totiž ve 4. stol. oficiálně uznal privilegovaný status církve ve státě. Tento status pak definoval celou éru evropského středověku a novověku a podle O'Malleyho je Druhý vatikánský koncil pomyslnou tečkou za takto nastaveným vztahem církve a státu. Mimo to O'Malley připomíná kontext událostí dlouhého 19. století, z nichž zcela zásadně ovlivnilo vztahy mezi církví a státem papežovo dogma o neomylnosti. Opomínat nelze ani socio-ekonomické důsledky druhé světové války a samozřejmě též období studené války.⁵⁵

Tzv. paradigmatem kontinuity zkoumá Giuseppe della Torre vývoj vztahů v Itálii, jelikož upozorňuje nejen na národní aspekt této otázky, ale také na mezinárodní vliv těchto vztahů, který je pro Itálii specifický. Prizma kontinuity je efektivnější než sledovat tento vývoj optikou „bodů zlomu.“ Pakliže je na daný vývoj nahlíženo touto perspektivou, vyjeví se vztah církve a státu odlišně, tedy ne jako proces oddělující církev a stát, ale proces odlišující církev a stát. Znamená to tedy, že vzniká laické prostředí v demokratické společnosti, ve státě sekulárním, nikoliv však sekularizovaném. V tomto státě má náboženství stále svou roli, vyrovnává laické prostředí, které je zakotveno právně.⁵⁶

1. 2. 5 Zákon o rozvodu a referendum o jeho zrušení jako předmět výzkumu

Tato podkapitola teoreticky staví zejména na knize Martina Clarka, *Modern Italy, 1871 to the Present*,⁵⁷ shrnující dějiny moderní Itálie.

O tematice rozvodů jsou v italských dějinách zmínky zejména od druhé poloviny 19. století v kontextu Italského království a období liberalismu. V této době se vedly politické diskuse o vztahu církve a státu. Vznikla zde instituce laického vzdělávání,

⁵⁴ Guido Calogero, „Church and State in Italy: The Constitutional Issues," *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 35, č. 1 (1959): 33-38, <https://www.jstor.org/stable/2606985> (staženo 24. dubna 2023).

⁵⁵ O'Malley, *What happened at Vatican II*, 3-4.

⁵⁶ Giuseppe Dalla Torre, „Il paradigma della continuità come chiave di lettura dei rapporti tra Stato e Chiesa in Italia," *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale* (20. února 2012): 21-22, <https://riviste.unimi.it/index.php/statoechiese/article/view/2036/2273> (staženo 24. dubna 2023).

⁵⁷ Martin Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*. (London a New York: Routledge, 2014).

byl zaveden občanský sňatek a pro ty, jež podstoupili církevní sňatek, platila povinnost druhého svatebního ceremoniálu před starostou města, aby byl uznán jako legální. První snahy o legalizaci občanského rozvodu jsou datovány do roku 1881, kdy se o to pokusil Villa. Stát si nárokoval autoritu morálního vůdce skrze liberální ideologii, což bylo důvodem svárů mezi ním a Svatým stolcem.⁵⁸

Neshody mezi církví a státem probíhaly ve snaze zachovat tradiční společnost založenou na církví propagovaných hodnotách na straně jedné a snahou o racionalizaci společnosti, její laicizaci ve jménu pokroku a modernity na straně druhé. Jak již bylo uvedeno výše, jedním z nejvýznamnějších dokumentů v tomto sporu v daném období je tzv. Seznam omylů papeže Pia IX. z roku 1864, který je právě kritikou modernity a sekularizačních tendencí s ní spojených.

I přes množící se tendence legalizovat rozvody v italské společnosti v počátcích 20. století stále převažovala tradiční mentalita zakotvená v občanském zákoníku, podle kterého bylo manželské pouto možné rozpustit pouze smrtí jednoho z partnerů. Navíc protirozvodové tendence byly systematicky podporovány zejména laickými konzervativci, kteří vedli politické boje s rostoucím vlivem socialistů, jež rozvody podporovali. Konzervativci věřili, že legalizace rozvodů by vedla k sociální nestabilitě a štěpení společnosti.⁵⁹

Posledním velkým mezníkem v italských dějinách, který znamenal oficiální legalizaci zákona o rozvodech, je rok 1970. Zákon je známý též jako tzv. *legge Fortuna-Baslini*, pojmenovaný po poslancích Loris Fortunovi (za socialisty) a Antoniu Baslinim (za liberalisty), kteří návrh zákona představili a jako první se pod něj podepsali. Zákon způsobil pozdvižení a dlouhotrvající politickou rozepři, což v roce 1974 vyústilo v celostátní referendum, na popud křesťanských demokratů.⁶⁰ Italská společnost se však v rámci referenda vyslovila s téměř 60 % proti navrhovanému zrušení zákona.⁶¹ V dějinách Itálie je tento moment zmiňován v rámci velkých společensko-kulturních změn, kterými Evropa v průběhu 60.-70. let procházela a které byly nastíněny výše.⁶²

⁵⁸ Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*, 99.

⁵⁹ Ibid, 196-197.

⁶⁰ První referendum proběhlo 2. 6. 1946, které znamenalo prohru monarchistů ve prospěch vzniku Italské republiky, pozn. autorky. Ibid, 383.

⁶¹ „Camera dei deputati. „Referendum sul divorzio - speciale 1974-2014.“ https://www.camera.it/leg17/537?shadow_mostra=23937 (staženo 21. dubna 2023).

⁶² Christopher Duggan, *A concise history of Italy*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2014), 272-276.

1. 2. 6 Politická situace v Itálii v 70. letech 20. století

K tématu politické situace poválečné Itálie druhé poloviny 20. století existuje řada odborných publikací. V této práci je však zásadní oporou již výše uvedená kniha Martina Clarka. Mimo to práce staví také na díle Christophera Duggana.

Itálie, zdevastovaná 2. světovou válkou, procházela značnými politickými i ekonomickými změnami. Zlomovým momentem bylo referendum z roku 1946, ve kterém se Italové rozhodli pro republikánské uspořádání společnosti. Clark si všímá schématu, který rozdělil Itálii na dvě poloviny – sever a jih. Severní a centrální regiony (vyjma Lazia) navázaly na dědictví hodnot odboje a postavily se na stranu progresivních republikánů, oproti tomu jižané byli převážně konzervativními monarchisty. Z politických stran byly republikánské hlavně antifašistické strany, mimo většiny liberálů a části křesťanských demokratů. Podle Clarka tak byl ustanoven voličský model, který se promítnul později, ve volbách v referendu o zrušení zákona o rozvodu.⁶³

Už v prvních volbách do ústavodárného shromáždění získaly zde zkoumané politické strany 75% hlasů.⁶⁴ Největší úspěch zaznamenala křesťanská demokracie, následovali socialisté spolu s komunisty. De Gasperi sestavil vládu tří hlavních stran spolu s republikány. Tyto tři strany určovaly na dalších třicet let model italské politiky, vždy v čele s křesťanskou demokracií v alianci s jinou stranou. Tento model byl založen na antifašistické alianci.⁶⁵ Hlavním úkolem první republikánské vlády bylo sepsání ústavy. Ta byla založená na totální svobodě. Clark si všímá, že Itálie se nachází v paradoxní situaci, kdy má „*Liberální ústavu, katolickou vládu, fašistické zákony.*“⁶⁶

Nicméně vzhledem k tomu, že Itálie čelila hrozbě komunistického převratu, se křesťanská demokracie v návaznosti na parlamentní volby z roku 1948 postavila do role obránců svobody. Měla na své straně jak církev, tak Spojené státy americké. V zemi se vytvořilo klima, ve kterém byli křesťanští demokraté jedinou masovou prozápadní stranou. DC získala v daných volbách 48,4 % hlasů, čímž si zajistila více jak polovinu křesel v poslanecké sněmovně. Komunisté se socialisty obdrželi 31 % hlasů. Jak uvádí Clark: „*Církev nečekaně poskytla masovou podporu demokracii.*“⁶⁷ Jenže situace byla komplexnější. Církev sice hájila Itálii před komunismem, ale měla daleko od toho, aby

⁶³ Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*, 383.

⁶⁴ Tento trend se udržel až do 70. let, ve kterých byla čtvrtou největší stranou MSI. Zbytek politického spektra si dělili liberálové, republikáni a sociální demokrati, pozn. autorky.

⁶⁵ Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*, 384.

⁶⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. Ibid, 385.

⁶⁷ Ibid, 390.

naplnila požadavek liberálního pluralismu, zapečetěný v ústavě. V zemi zavládl klerikalismus. Přestože se tedy Italům podařilo porazit fašisty a vydobýt si republiku, režim jedné strany překonán nebyl a udržel se na dalších zhruba 30-40 let.⁶⁸ Vytvořil se konzervativní model tzv. nízké politiky. Přestože byl nastaven tak, aby jediná strana zpravidla nemohla vyhrát většinu ve vládě a vládla v koalicích, největší vliv měla přesto vždy jedna strana. Křesťanská demokracie politickému spektru dominovala a zpravidla si zajistila zhruba 40 % voličských hlasů. Ve vládě se střídaly koalice centristická/středo-pravicová (DC, PRI, PSDI; PLI), středo-levicová (DC, PRI, PSDI, PSI) nebo všechny anti-fašistické strany. DC byla vždy striktně antifašistická, De Gasperi vládl vždy v koalici, například s liberály, republikány, sociálními demokraty, ale nikdy s pravici. Mimo to si hlídal, aby církev neměla moc velké slovo. Přestože vládu převzala jedna dominantní strana, dokázala z poražené fašistické Itálie přetvořit poměrně rychle Itálii s relativně stabilní parlamentní demokracií.⁶⁹ Politika byla polarizována mezi dvěma největšími masovými stranami: křesťanskými demokraty a komunisty, přičemž komunisté byli vytlačeni do takřka permanentní opozice. Komunisté sice nebyli nikdy postaveni mimo zákon, De Gasperi je vytlačil z vlády, aby Itálii nasměroval prozápadním, proamerickým směrem, ve zcela zásadní době studené války. Nicméně i tak v průběhu let musela DC činit mnoho kompromisů, často právě vyjednáváním s komunisty a socialisty.

Bezprostředně v poválečném období, v době po zajištění vládní většiny křesťanskými demokraty, následují 50. léta ekonomického zázraku, které dramaticky změnilo italskou společnost. To se projevilo zejména od poloviny 60. let, kdy se jeho důsledky propsaly do kvality života italských rodin. Důležitou roli v tomto ekonomickém boomu sehrála De Gasperiho politika silně orientovaná na evropskou integraci. De Gasperi v ní viděl garanci míru a zajištění politické stability země. Přímým důsledkem této snahy bylo italské angažmá jako jedné ze zakládajících zemí Evropského hospodářského společenství v roce 1958. Nicméně ekonomický zázrak byl vykoupen levnou prací, která se dotýkala zejména jihu a prohlubovala tak sociální rozdíly mezi industriálním severem a zemědělským jihem. Mnoho jižanů odešlo do severních industriálních měst za prací, kde sice mnohdy poprvé získali stálý příjem, často však vykoupěný žalostnými pracovními podmínkami. Navíc se mnohdy jednalo o ngramotné lidi, kteří celý život mluvili pouze

⁶⁸ Duggan, *A concise history of Italy*, 257.

⁶⁹ Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*, 391.

dialektem, a život ve městě tak pro ně byl přinejmenším kulturním šokem. Ekonomický zázrak tedy vedl k silnému sociálnímu napětí.

Zásadní politický zlom v italské politice nastal v roce 1956, kdy Nikita Chruščov přednesl svůj projev na XX. Sjezdu KSSS a poodhalil Stalinovy zločiny. Italští komunisté v čele s Togliattim se nejprve snažili reagovat umírněně, strana však záhy přišla o obrovský počet příznivců. Ještě větší vliv měl projev na ideologické směřování PSI, která byla do té doby, podle Duggana, na Moskvě snad ještě závislejší než PCI. Její předseda Pietro Nenni zcela odsoudil Maďarskou okupaci a také laxní reakci Togliattiho. Jako důsledek socialisté ukončili své spojení s komunisty a strana se začala ideologicky přibližovat k centristické sociální demokracii. To byla ideální situace pro křesťanskou demokracii, která se mohla pokusit přetransformovat PSI ve svého koaličního partnera a izolovat tak komunisty. Tyto události se odehrály v době, kdy se italská politika začala hýbat směrem doleva, tudíž DC se chopila ideálního momentu, kdy využít situace. Ve stejné době zemřel silně konzervativní papež Pavel VI., po němž byl do funkce zvolen Jan XXIII. Římskokatolická církev tudíž nabrala nový, liberálnější směr, v důsledku ustanovení z II. vatikánského koncilu.⁷⁰

Konec 60. let provázely vzpoury studentů a dalších částí obyvatelstva po celé Evropě. V 70. letech 20. století, tedy po více než 20 letech, se povedlo ustanovit regionální vládu danou ústavou. To umožnilo vzestup vlivu komunistů a zavedení levicových administrativ zejména v „červených oblastech,“ jako například v Toskánsku, Umbrii či Emilii Romaně. Zcela zásadní moment, který mnozí podle Duggana nahlíží jako moment uzavírající éru hegemonie křesťanské demokracie, pak nastal v roce 1970 v souvislosti s legalizací zákona o rozvodu a následným referendem v roce 1974, kdy si Itálie zvolila cestu laického státu.⁷¹ V 70. letech přichází nejen ekonomická recese, ale také nárůst extremismu a terorismu. Krize bezpochyby souvisela se silnou závislostí země na levné ropě. Není tedy divu, že k recesi přispěl rapidní nárůst ceny ropy až o 70 % v roce 1973, známý jako ropná krize. Itálie se tak celá 70. léta potýkala s rychle narůstající inflací. Mimo to lze pozorovat další změny ve společnosti související s opouštěním starých identitotvorných vzorců. Návštěvnost mše dramaticky klesla z téměř 70 % v roce 1956 na

⁷⁰ Duggan, *A concise history of Italy*, 268-269.

⁷¹ *Ibid*, 276.

35 % v roce 1972. Změnil se také charakter rodiny, k čemuž přispěla například migrace do měst za prací.⁷²

V kontextu upevňování své moci v průběhu poválečných let křesťanská demokracie využívala opory římskokatolické církve. Církev brojila proti hrozbě komunismu a socialismu, odsuzovala modernitu. Odsuzovala vliv americké kultury, zábavu jako jazz, noční kluby apod. Naopak investovala snahu do obnovení kultu Panny Marie, vydala řadu publikací, týkající se sexuality a rodinného života.⁷³ Rodina byla posvátnou entitou, která byla považována za jádro společnosti, tudíž jí bylo třeba chránit nad nároky státu. Toto přesvědčení používala křesťanská demokracie (za podpory katolického učení) jako ideologické východisko, namířené proti kolektivistickému učení levice.⁷⁴ I přesto se však DC zároveň snažila vymanit z jejího vlivu. Nicméně ještě v 70. letech byla korelace mezi křesťany a hlasem DC nezpochybnitelná, i když poměrně velkou volební základnu získala i díky svému antikomunistickému postoji. Díky tomu disponovala i nekatolickými voliči, zejména z oblasti „bílého pásu“ severní Itálie. Základním ideovým pilířem strany byl klerikalismus a antikomunismus.

Komunisté byli oproti DC velmi organizovaní a angažovaní, rychle ovládli zejména „rudé zóny“ centrální Itálie. Silně se orientovali například na odbory, psaní novin, zakládání spolků a další aktivity. Jejich cílem bylo etablovat společnost, ve které by převládla komunistická hegemonie. Socialisté oproti tomu jednotní nebyli. V roce 1947 se odtrhla jejich pravcová frakce, která vytvořila Sociálně-demokratickou stranu. Zbytek PSI udrželo své spojení s komunisty v zásadních volbách studené války v roce 1948.⁷⁵

Italské politické strany se vyznačovaly svou masovostí. Podle Clarka to bylo dáno hned dvěma aspekty, ideologickým a materiálním. Pro tuto práci je obzvláště relevantní právě první z uvedených aspektů. Clark uvádí: „*Strany zkrátka nebyly pouhými volebními orgány, které se v době voleb zjevily a po volbách zase zmizely. Byly permanentní součástí sociální sítě. Katolické a marxistické „subkultury“ byly reality které, alespoň v některých regionech, existovaly již od konce 19. století.*“⁷⁶ Politické strany tedy byly součástí italské identity, součástí každodenní reality Italů, vytvářející sociální sítě, které nezanikaly s volbami.

⁷² Duggan, *A concise history of Italy*, 277-278.

⁷³ Ibid, 267-268.

⁷⁴ Ibid, 262-263.

⁷⁵ Clark, *Modern Italy, 1871 to the Present*, 394-396.

⁷⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. Ibid, 398.

1. 3 Metodologická část

1. 3. 1 Výzkumná otázka

Jak již bylo uvedeno výše, předmětem této práce je debata o rozvodech v období referenda o zrušení zákona Fortuna-Baslini v roce 1974. Cílem je postihnout, jak vybraná média pojednávala o rozvodové tematice ve vymezeném časovém období od 5. do 19. května 1974. Metodou je kvalitativní obsahová analýza, pomocí níž jsou v článcích identifikovány relevantní tematické celky, tzv. topoi. Ty jsou následně zasazeny do kontextu, který byl představen v předchozích kapitolách. Hlavním východiskem pro tuto práci je sekularizace a vývoj vztahů církve a státu. Téma legalizace rozvodů je vnímáno jako dílčí mezník v tomto vývoji, který má být skrze analýzu vybraných periodik blíže zmapován. Hlavní výzkumnou otázkou tedy je: Můžeme v debatě o rozvodech najít signály o prostupující sekularizaci v Itálii? Cílem není podat čtenáři holistický přehled zkoumaného materiálu, jde naopak o snahu o co nejpřesnější interpretaci jednotlivých topoi.

1. 3. 2 Výzkumný vzorek

Jako primární prameny výzkumu byly určeny deníky užívané jako nástroj politické komunikace v sedmdesátých letech 20. století v Itálii. Konkrétně jsou analyzovány následující periodika: deník strany DC: *Il Popolo*, deník PCI: *L'Unità* a deník PSI: *Avanti!*. Původní ideou bylo rozebrat články vztahující se k tématu rozvodu a referenda v období měsíc před a měsíc po referendu, tedy mezi 12. dubnem a 12. červnem 1974 na základě online archívu jednotlivých periodik. Problém však nastal s vyhledávacími filtry dvou periodik (*Avanti!* a *Il Popolo*), které často neuměly vyhledat konkrétní klíčová slova apod. Technické komplikace provázely celý výzkum zejména při analýze periodika *Il Popolo*, jelikož webový archív *Il Struzo* byl často mimo provoz. Po prvotní reflexi oficiálního začátku kampaně pro referendum (měsíc před samotným referendem), tedy došlo k úpravě výzkumného období. Zkoumané období bylo zkráceno na týden před a týden po referendu. V důsledku těchto technických problémů, tedy badatelka četla všechna čísla uvedených periodik ve zkráceném časovém období. Zvláštní pozornost byla zaměřena na články pojednávající o rozvodech a/či referendu, přičemž tyto články byly následně zakódovány a další postup byl již standardní. Uvedené komplikace vyústily v nutnost přečíst daleko větší počet článků, než bylo původně zamýšleno a samotný výzkum se tak značně prodloužil. Celkem bylo analyzováno 112 článků periodika *Il Popolo*, 95 článků *L'Unità*

a 80 článků *Avanti!* v období od 5. května 1974 do 19. května 1974. Články byly vyhledány za pomoci online archívů již výše zmíněného *Il Struza, Biblioteca del Senato* a archívu *L'Unità*.

1. 3. 3 Výzkumná metoda

Metodologicky je práce zakotvená v kvalitativní obsahové analýze, kterou lze definovat jako: „[...] výzkumná technika pro vytváření replikovatelných a validních úsudků z textů na okolnosti vytváření jejich obsahů.“⁷⁷ Základním východiskem této metody je předpoklad, že text/sdělení má nějaký hlubší obsah. Z této perspektivy hraje zásadní roli čtenář, který interpretuje obsah zkoumaného textu. V tomto smyslu je příznána jistá míra subjektivity badatele, typická pro kvalitativní výzkumné strategie. Pro metodu kvalitativní obsahové analýzy je charakteristická snaha ve zkoumaném textu identifikovat tematické celky, v této práci označované jako tzv. topoi. Tato práce vychází z induktivního přístupu, na základě kterého nelze dopředu jednotlivé topoi stanovit, vyplývají až v průběhu samotné analýzy článků.

Nedílnou součástí kvalitativní obsahové analýzy je kódování. Hájek popisuje dvě funkce kódů, které se v kvalitativní obsahové analýze zpravidla uplatňují. První jsou tzv. kódy s *faktickou* funkcí. Takovými kódy jsou označovány úseky zkoumaného textu, které v textu reprezentují nějakou skutečnost jednoznačným způsobem. V následné analýze se již pracuje pouze s kódy, které se vzájemně porovnávají, shlukují do kategorií apod. Druhou funkcí kódů jsou tzv. kódy s *referenční* funkcí. „Kód v tomto případě označuje určitou část textu relevantní vzhledem ke zkoumanému jevu nebo přinejmenším hypoteticky relevantní. [...] kód daný úryvek nezastupuje, pouze na něj odkazuje.“⁷⁸ V této práci byly články kódovány v souladu s tzv. *referenční* funkcí, díky čemuž badatel neustále pracoval s původním textem i po jeho zakódování. Referenční funkce kódování tak lépe vyhovuje požadavku interpretovat obsah zkoumaného textu v tomto případě.

Vybraná metoda se jeví pro tuto práci jako nejvhodnější už proto, že se v sociálních vědách typicky využívá právě pro analýzu dokumentů, novinových článků a dalších

⁷⁷ Martin Hájek, *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů* (Praha: SLON, 2014), 111. Hájek zde záměrně užívá slovo „okolnosti“, namísto interpretačně komplikovaného slova „kontext.“ Okolnosti, resp. kontext/y vytváření obsahů mohou být fyzické či symbolické. Ibid, 61. Hájkova definice kvalitativní obsahové analýzy vychází z Krippendorffovy definice: „Obsahová analýza je výzkumná technika pro vytváření replikovatelných a validních závěrů z textů (nebo jiných smysluplných věcí) do kontextů jejich použití,“ Volný překlad autorky, pozn. autorky. Klaus Krippendorff, *Content analysis. An introduction to its methodology* (Thousand Oaks, CA: Sage, 2004), 18.

⁷⁸ Hájek, *Čtenář a stroj: vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*, 63.

psaných textů. Přestože daná metoda nemá unifikovaný detailní postup pro identifikaci jednotlivých tematických celků, jsou pro ni charakteristické například časté citace k ilustraci jednotlivých témat.⁷⁹ Dalším charakteristickým rysem je její systematickost, kterou zdůrazňují autoři, kteří se metodě kvalitativní obsahové analýzy v průběhu let věnovali.⁸⁰ Jak uvádí Schreier, kvalitativní obsahová analýza neposkytuje holistický přehled zkoumaného materiálu, tj. neaspiruje na vyčerpávající vyložení veškerého materiálu. Ten je badatelem nahlížen z určité perspektivy (resp. kontextů/okolností), definované výzkumnými otázkami. Daná perspektiva může být v průběhu analýzy upravována a/či obohacována, pakliže se vyjeví další relevantní informace.⁸¹ Mimo primární kvalitativní zaměření práce je v této diplomové práci čtenáři k dispozici také stručné kvantifikující shrnutí v závěrečné tabulce (viz tabulka č. 1).

1. 3. 4 Aplikace metody

Po prvotním zmapování dostupnosti článků a finálním vymezení konkrétního zkoumaného období, byly články přečteny se zvláštní pozorností věnované těm, které se vztahují k tématu referendum a/či rozvodu. Následně byly vybrané články zakódovány v souladu s referenční funkcí, a posléze seskupeny do tematických celků na základě kterých vznikly jednotlivé kategorie výzkumu, tedy topoi. Prvním identifikovaným toposem je topos politizace, který tvoří největší a nejvýznamnější část jak propagandy jednotlivých politických stran před referendem, tak i po něm. Druhým toposem je téma římskokatolické církve a reflexe jejího vývoje ve společnosti. Posledním toposem je krize rodiny jako sociální fenomén. Ve zkoumaných člancích byly identifikovány tyto tři hlavní topoi, které se následně dělí do menších tematických celků. Jednotlivé tematické celky jsou s primárními kategoriemi topoi vzájemně provázené, jsou tedy zkoumány ve vzájemných vztazích. Topos politizace zaštituje téma demokracie a svobody, reakce zahraničního tisku a církevního klerikalismu a fašismu. Topos reflexe vývoje římskokatolické církve zahrnuje téma Druhého vatikánského koncilu, pluralismu a modernity/pokroku. A poslední topos, krize rodiny jako sociální fenomén, s sebou nese téma (jednotné) rodiny, role ženy ve společnosti/feminismus, téma civilní versus náboženský rozvod a nerozlučitelnost manželství.

⁷⁹ Alan Bryman, *Social research methods* (New York: Oxford University Press, 2012), 557.

⁸⁰ Margrit Schreier. *Qualitative content analysis in practice*. (London: Sage publications, 2012), 3.

⁸¹ *Ibid*, 3-5.

2 Analytická část

V této části je představena samotná analýza vybraných italských médií a tři hlavní topoi, která z analýzy vyplynula. Jednotlivá topoi pod sebou shlukují více navzájem provázaných tematických celků. Vzhledem k této provázanosti jsou však jednotlivé celky, potažmo topoi, reflektovány ve vzájemných vztazích. Analytickou část uzavírá bazální frekvenční analýza, s cílem podat stručný statistický záznam z výzkumu a hierarchizovat jednotlivá témata.

2.1 Topos politizace referenda

Referendum o zrušení zákona o rozvodu bylo v člancích všech deníků, podrobeno značné politizaci. Téma rozvodu se tak záhy stalo záminkou pro vymezování se vůči hlavním politickým konkurentům a nabylo charakteru sporu spíše politického než nábožensko-etického. Hlavní proud kritiky se utvořil na straně laických stran proti křesťanským demokratům.⁸² Politická situace Itálie se v 70. letech 20. století vyznačovala dominantním postavením křesťanských demokratů, kteří vedli republiku posledních třicet let v opozici proti druhé největší masové straně, komunistům. V době referenda byli ve vládě v koalici spolu se socialisty a sociálními demokraty právě křesťanští demokraté.

Zpolitizování referenda je zjevné již od počátků kampaně, tedy od první poloviny dubna, přesně měsíc před referendem. Politizaci napovídá například rétorické dělení v člancích na „protirozvodové“ a „prorozvodové“ tábory. „*Brañme Avanti! za vítězství tábora pro rozvody: stoupající pracovní nasazení federací a částí strany na speciálních edicích 24. dubna a 1. května.*“⁸³ Tedy tábory „my“ a „oni.“ Za strany „prorozvodové“ (italsky *divorzista*) se prohlásí tzv. laické strany, tedy PCI a PSI. V opozici k nim stojí „protirozvodová“ (italsky *antidivorzista*) DC. Ve všech člancích souvisejících s kampaní za referendum, se kontinuálně vyskytuje dichotomie „my“ versus „oni,“ se kterou se čtenář má identifikovat. Tento fenomén popsal například David Campbell, který zkoumal metodou diskurzivní analýzy médií, projevy mocenských vazeb v americkém veřejném prostoru. Všiml si výše uvedené dichotomie „my“ a „oni,“ skrze kterou se média snažila

⁸² I když toto tvrzení je poněkud zjednodušující, vzhledem k tomu, že socialisté byli v době referenda ve vládnoucí koalici s DC, situace byla poněkud komplikovanější. Nicméně hlavní proud kritiky lze sledovat mezi PCI a DC, totiž mezi hlavními politickými rivaly, pozn. autorky.

⁸³ Volný překlad autorky. „*Diffendere l'Avanti! per la vittoria divorzista: crescente impegno delle federazioni e delle sezioni del Partito per le edizioni speciali del 25 aprile e 1 maggio,*“ *Avanti!*, č. 89, 14. dubna 1974, 3, https://avanti.senato.it/js/pdfjsdist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_4_14_89_Edizione-romana.pdf (staženo 18. dubna 2023).

formovat americkou identitu.⁸⁴ Tato dichotomie, či jinak řečeno hledání podobností vůči rozdílům jsou podle Richarda Jenkinse, základním předpokladem pro jakoukoliv identifikaci.⁸⁵ V článcích lze sledovat formování binárních opozic v souladu s konceptem symbolických hranic, např.: demokracie a svoboda versus extrémní pravice a neofašismus, laická civilizovanost versus církevní tmářství, pokrok versus tradice, pluralitní společnost versus dogmatismus, úpadek hodnot versus solidarita apod.

V kontextu politizace referenda a vytváření symbolických hranic, se v článcích všech tří zkoumaných stran často objevuje téma demokracie a svobody. V jeho rámci se jednotlivé strany zpravidla staví na tu „dobrou“ stranu spektra, která se snaží občany ochránit před negativními vlivy. Takové negativní vlivy vnímá každá ze stran jinak, přestože jistý názorový konsenzus lze sledovat v článcích PSI a PCI.

2. 1. 1 Demokracie a svoboda versus církevní klerikalismus a fašismus

V rámci toposu politizace referenda se ve zkoumaných článcích vyjevily tematické opozice demokracie a svoboda versus církevní klerikalismus a fašismus. Všechny tři zkoumané strany se k těmto tematickým celkům vztahovaly jinak. Cílem této kapitoly je popsat jak, a zároveň tuto problematiku propojit s otázkou sekularizace.

Křesťanští demokraté v článcích reflektují otázku svobody dvojí perspektivou. První perspektiva vychází z role jedince ve společnosti, potažmo v rodině. DC vnímá jednotnou rodinu jako základní stavební prvek společnosti, přičemž svazek manželství s sebou nese nejen práva, ale také občanské povinnosti vůči společnosti. Vzhledem k premise nerozlučitelnosti manželství, kterou křesťanští demokraté manželský svazek nahlížejí, se daných povinností nelze tak snadno (tj. rozvodem) zříct. Podle předsedy strany Amintora Fanfaniho jedná DC v zájmu „vyššího dobra,“ když hájí instituci jednotné rodiny. Fanfani v tomto tvrzení vychází z optiky „*sovereignty lidu a zároveň rodinné solidarity*,“⁸⁶ tj. optiky, kterou je třeba se řídit, aby se předešlo rozpadu společnosti.

V této perspektivě je rodina společenskou institucí, jež má tři hlavní funkce. První funkce se týká partnerů, kterým má napomáhat v osobním, materiálním a spirituálním

⁸⁴ David Campbell, *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*, (Chicago: University of Minnesota Press, 1992).

⁸⁵ Richard Jenkins, *Social identity*, (Abingdon: Routledge, 2014), 21.

⁸⁶ Volný překlad titulku článku autorkou, pozn. autorky. „Fanfani a Torino: Posizioni avanzate della DC sulla sovranità popolare e la solidarietà della famiglia,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740508> (staženo 18. dubna 2023).

rozvoji. Druhou funkcí by mělo být plození dětí a poslední se vztahuje k závazku vůči společnosti. Tímto Fanfani legitimizuje nárok státu intervenovat do rozvodů a regulovat je v zájmu zachování kontinuity manželství, a tudíž i společnosti a státu. „*Jedna z těchto povinností se týká omezení práv občana-partnera, který se chce rozejít a nechat tak rozpadnout rodinu – instituci, na jejíž kontinuitě má společnost nevyšší zájem. Společnost nemůže ignorovat možný rozpad rodiny, už kvůli škodě, která může být způsobena na partnerovi, jenž s rozvodem nesouhlasil, či na dětech, zejména těch nezletilých nebo zdravotně postižených nebo v obecnější rovině kvůli komplikacím, břímě a škodám, které může nárůst počtu rozvodů způsobit na poklidném rozvoji společenského života.*“⁸⁷ V podobném duchu se vyjadřuje například i Remo Gaspari, který se zabývá svobodou jedince ve společnosti. Každý se podle jeho slov „*rodí svobodný, ale život v komunitě oklešťuje osvícenou sféru jeho svobody.*“⁸⁸ Jakmile tedy člověk vstoupí do společnosti, automaticky přijímá seznam povinností, které s sebou tento komunitní život nese.⁸⁹

Křesťanská demokracie se vnímá jako obránkyně státu, „spasitelka“ italské společnosti, která se podílí na její kontinuitě. Tato kontinuita je ohrožena postupujícím kapitalismem, který způsobuje nárůst egoismu a individualismu ve společnosti, což vede k narušení solidarity, a tudíž i ke krizi rodiny. DC spatřuje svou roli v naléhavém připomínání solidarity, přičemž jako nejlepší ideologické zakotvení v této snaze identifikuje křesťanskou morálku. „*Společnost je poškozena egoismem a individualismem, může být zachráněna pouze naléhavým připomenutím povinnosti solidarity, závazků vůči společnosti: přičemž křesťanská morálka je tou správnou cestou.*“⁹⁰ Křesťanská demokracie se tedy v rámci své kampaně odvolává k solidaritě, kterou člověk má vůči komunitě. Do jisté míry tím však podkopává svůj ideologický základ, který staví na sakrální jednotě rodiny v souladu s křesťanským učením, na nadřazenosti rodinných povinností vůči těm sociálním. DC tak brojila v poválečné době proti kolektivistickému

⁸⁷ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Fanfani a Torino: Posizioni avanzate della DC sulla sovranità popolare e la solidarietà della famiglia,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740508> (staženo 18. dubna 2023).

⁸⁸ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „La DC unita sul referendum,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 3, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740508> (staženo 18. dubna 2023).

⁸⁹ Mezi nimi je například: „*Nekrást, nezabíjet, respektovat osobní vlastnictví, ale také – povinnost starat se o manželství, jelikož společnost staví právě rodinu do svého čela.*“ Volný překlad autorky, pozn. autorky. *Ibid*, 3.

⁹⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Fanfani alla radio e alla TV per il sì: appello agli elettori,“ *Il Popolo*, č. 111, 11. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740511> (staženo 19. dubna 2023).

učení levice, nicméně nyní tento argument používá mimo jiné v rámci kritiky individualismu.

Druhá perspektiva, kterou křesťanští demokraté reflektují otázku svobody, se vztahuje k tématu omezování svobody partnera, který se nechtěl rozvést. Podle Piccoliho je jeho svoboda okleštěna, což se projevuje například tak, že přijde o ekonomické či sociální výhody, které s sebou manželství nese.⁹¹

V kontextu otázky svobody křesťanští demokraté referendum politizují, když tvrdí, že: „*Volit ano, znamená hlasovat proti pseudo-libertariálnímu konformismu PCI, pro skutečně svobodnou a vyspělou společnost, která nepodkopává šíření sobectví, které všude provázelo zavádění rozvodů.*“⁹² Diskuse se tak posouvá z morálně-náboženského hlediska k sociálně-politickému. Křesťanská demokracie vychází z představy celospolečenského úpadku morálních hodnot, jehož důsledkem bude údajně jeho další prohlubování. Pakliže vyhraje opoziční tábor, má dojít například k legalizaci potratů či snazšímu přístupu k drogám.⁹³

Diametrálně odlišnou argumentaci v otázce svobody a demokracie představují ve svých člancích komunisté. Staví ji na údajném postupujícím návratu církevního klerikalismu, který přímo ohrožuje náboženskou svobodu země. V člancích zacházejí rétoricky nejdále ze všech stran, když tuto tendenci označují jako „křížovou výpravu.“⁹⁴ Komunisté tedy otázky svobody a demokracie tematizují v kontextu vztahu církve a státu, přičemž sebe vnímají jako ochránce svobody a demokracie, svrchovanosti (sekulárního) státu. Aby tuto tezi podpořili, zmiňují její obhajobu ze strany mnohých katolíků. Generální tajemník PCI Enrico Berlinguer uvádí: „*Mnozí katolíci cítí rizika pro církev, dodal Berlinguer, rizika anachronického návratu ke starému zahořklému klerikalismu nesoucí s sebou hrozbu vážného narušení náboženského míru, který třicet let demokracie dokázalo*

⁹¹ „Referendum: Perché voteremo per abrogare l'iniqua legge divorzista,“ *Il Popolo*, č. 107, 7. května 1974, 4, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740507> (staženo 19. dubna 2023).

⁹² Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Sì per il futuro della famiglia in una società più salda: Molti elettori non hanno ancora votato, potranno farlo fino alle 14 di oggi,“ *Il Popolo*, č. 112, 13. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740513> (staženo 19. dubna 2023).

⁹³ „Le ragioni di un voto meditato,“ *Il Popolo*, č. 112, 12. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740512> (staženo 19. dubna 2023).

⁹⁴ Viz například: „Falsi, volgarità e menzogne della propaganda oltranzista: Don Abbondio e Padre Pio alla crociata antidivorzio,“ *L'Unità*, č. 122, 5. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/05> (staženo 19. dubna 2023).

*zemi zajistit.*⁹⁵ S nástupem církevního klerikalismu souvisí také charakter volby v referendu, který by, dle PCI, neměl být chápán v kontextu náboženství. Naopak, jedná se o volbu v republikánském státě, nikoliv o obranu náboženského přesvědčení. I to je důvodem rostoucích obav části katolíků, kteří klerikalismus vnímají jako narušení autonomie sféry světské a církevní. To ostatně někteří zástupci katolíků vyjádřili v katolickém časopise *Settegiorni*. PCI je v tomto smyslu vyzývá, aby „pouze nepsali články,“ ale své přesvědčení stvrdili ve volbě v referendu.

Návrat k církevnímu klerikalismu však není jedinou hrozbou, které Itálie čelí; tou další je hrozba návratu fašismu. Komunisté v průběhu kampaně opakovaně nařknou DC z kolaborace s neofašisty (MSI).⁹⁶ Tuto domněnku staví na přesvědčení, že DC v mnohých ohledech jedná v souladu s neofašisty. Používá stejné argumenty, rozpoutala antikomunistickou náladu ve společnosti a odtrhla se od zbytku demokratických stran. Ostatně komunisté upozorňují na to, že podobné znepokojení se projeví záhy i uvnitř samotné DC, ve které vznikne nový proud tzv. *Forze Nuove*, založený Donatem Cattinem. Cattin odsoudí jakékoliv projevy klerikalismu či fašismu jako projevy zpátečnictví, kterým je třeba zamezit.⁹⁷ Komunisté tedy křesťanské demokraty nařknou z politizace referenda a kritizují je za údajnou kolaboraci s fašisty.

V průběhu kampaně za referendum se vytvořil tzv. laický tábor, který sdílí pozici „obránce svobody a demokracie“ před nastupujícím klerikalismem a fašismem. Ze zde zkoumaných stran do něj lze řadit komunisty a socialisty. Komunisté ve svých člancích zmiňují například argumenty socialistů, liberalistů apod. Uvádí názor Nenniho, podle kterého by mohla být narušena politická rovnováha země a ohrožena demokracie. Nenni dokonce tvrdí, že: „*vítězství ne, je podmínkou pro zaručení demokratického vývoje země.*“⁹⁸ Dále poukazuje na nutnost přehodnocení vztahu církve a státu a revizi konkordátu. Mimo to polemizuje nad osudem vztahů mezi středo-levicí a spoluprací mezi silami katolickými, laickými a socialistickými. V člancích *L'Unità* dominuje důraz PCI na

⁹⁵ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Stroncare con il no la degradante campagna che attacca un diritto civile e tutte le libertà,“ *L'Unità*, č. 122, 5. května 1974, 15, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/05> (staženo 19. dubna 2023).

⁹⁶ Tzv. Movimento socialista Italiano (Italské sociální hnutí), které vzniklo v roce 1946 jakožto přímý dědic Mussoliniho fašistické strany. Davide Conti, *L'anima nera della Repubblica: storia del MSI* (Roma: Gius. Laterza & Figli Spa, 2018), 6.

⁹⁷ „Ormai esplicita la concordanza fra la propaganda DC e i fascisti,“ *L'Unità*, č. 126, 9. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/09> (staženo 19. dubna 2023).

⁹⁸ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Un'intervista di Nenni sulle prospettive che può aprire il 12 maggio: Il no del referendum giova a preservare le condizioni per lo sviluppo democratico,“ *L'Unità*, č. 124, 7. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/07> (staženo 19. dubna 2023).

podporu laického tábora také ze strany odborového svazu GCIL-CISL-UIL,⁹⁹ která je důležitá, jelikož odbory byly *apriori* apolitické.

Socialisté, stejně jako komunisté, v článcích tematizují hrozbu nastupujícího klerikalismu a fašismu. Tvrdí, že cílem protirozvodových stran v čele s DC, je zformovat konzervativní blok, který by zcela ovládl politiku země; proces, který se údajně již dal do pohybu. Křesťanská demokracie v rámci této snahy usiluje o vybudování atmosféry podobné roku 1948 s cílem vykonstruovat tenzi mezi PSI a PCI, mezi katolíky a laiky, ve snaze vybudovat korporativně-konfesní stát. Socialisté vnímají jako svůj hlavní úkol v potření takových projevů konzervatismu, tmářství a autoritarismu.

Ve vztahu k nastupujícímu klerikalismu zveřejňují socialisté například recenzi knihy Francesca Perega *Divorziare in nome di Dio*.¹⁰⁰ Její autor vychází z předpokladu, že římskokatolická církev usiluje o udržení monopolu na rozvody skrze udělování církevní nulity manželství. Hlavním důvodem její snahy skrze napojení na křesťanskou demokracii je zrušit občanský rozvod. Peregó se domnívá, že se tak mění charakter otázky na to, zda občané preferují církevní anulaci či občanský rozvod. Nedostatkem církevní anulace je zejména optika, kterou na rozvod nahlíží – tj. církevní soud se zabývá pouze otázkou spásy duše při udělování nulity, a zcela přehlíží důsledky, které s sebou rozvod nese (následná péče o dítě či finanční zajištění slabšího z partnerů). Peregó tak zcela podkopává argument křesťanské demokracie, že je potřeba, aby rozvodů ubylo, nikoliv přibývalo. Pakliže by totiž byl zákon Fortuna-Baslini zrušen, stále by existovala separace a církevní anulace také. Dodává: „*pravdou je, že církev si nárokuje exkluzivitu kompletní jurisdikce manželství, jak z hlediska pravomoci zavázat, tak z hlediska pravomoci rozpustit manželství s občanskoprávními účinky v obou případech.*“¹⁰¹ Podle Perega by ve volbě v referendu neměl nikdo váhat, jedná se totiž „*o volbu mezi občanským právem či středověkými privilegii, o volbu mezi svobodou či útlakem.*“¹⁰² Spor tedy dle autora římskokatolická církev politizuje, jelikož usiluje o monopol jak na poli církevním, tak na poli světském.

⁹⁹ „Fermo appello di CGIL-CISL-UIL in difesa della democrazia: I lavoratori genovesi si levano contro le infami provocazioni,“ *L'Unità*, č. 125, 8. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/08> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁰ „Un matrimonio con la <<Rota>> di scorta,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 4, https://avanti.senato.it/js/pdfjsdist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky Ibid.

¹⁰² Volný překlad autorky, pozn. autorky. Ibid.

A socialisté se staví na stranu bloku laických stran, které chrání demokracii a svobodu oproti projevům klerikalismu.

Také socialisté upozorňují na hrozbu fašismu, avšak konceptualizují ji v jiném duchu než komunisté. Křesťanskou demokracii kritizují zejména z cílení protirozvodové kampaně na oblast italského jihu, čímž údajně přispívají k zastavení demokratického rozvoje regionu. Mimo to DC údajně poukazuje na imaginární hrozby rozvodu a nezaobírá se těmi reálnými, jako jsou emigrace či nezaměstnanost. Socialisté ve svých článcích v kontextu této kritiky zveřejňují slogany typu: „*Nevoite s fašisty, nevoite s falešnými ochránci rodiny, nevoite s tím, kdo neudělal nic pro zamezení emigrace, která zapříčinila opravdovou krizi rodiny.*“¹⁰³ Podle socialistů DC zneužila referenda, aby boj obrátila proti dělníkům a zemědělcům a zastavila tak demokratický rozvoj a pokrok země. Socialisté uvádí, že pakliže by vyhrála DC, přineslo by to obrovské politické i ekonomické důsledky, které by údajně fašisté po křesťanských demokratech za podporu v kampani vymáhali. V první řadě by se týkaly zejména zemědělců, dělníků a rolníků. Nadále by prosazovali zvyšování cen krmiv či strojů a snažili by se rozbít odborovou jednotu. Takovými prognózami však socialisté sami boj politizují a podobně jako křesťanští demokraté je používají jako nástroj zastrašování občanů. Podle PSI si zemědělci tuto hrozbu uvědomují, a protože chtějí žít ve svobodné zemi, budou většinou volit „ne.“¹⁰⁴

V souvislosti s politizací referenda odmítají socialisté nařčení, že se stali loutkami komunistů, a že referendum přerostlo ve střet mezi DC a PCI. Jsou toho názoru, že v zemi pouze nastala podobná situace jako v roce 1946, kdy se také všechny laické strany semkly ve prospěch republiky.¹⁰⁵ Připomínají, že zákon Fortuna-Baslini, je občanský zákon založený na principu svobody a ochrany menšin. Tato charakteristika údajně byla impulsem pro přehodnocení pozic mnohých křesťanských demokratů a katolíků. Ti se rozhodli propagovat svobodnou volbu bez toho, aniž by se vzdali svých ideových (politických) přesvědčení a/či víry. PSI se v tomto „boji za svobodu pro všechny“ vnímá

¹⁰³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „I coltivatori votano no,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 6, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_ (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁴ „La cambiale fascista,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 6, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_ (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁵ To je sice pravda, ale ve prospěch republiky byla i značná část křesťanských demokratů, pozn. autorky. „Ferme repliche alla DC: gli abrogazionisti alla corde,“ *Avanti!*, č. 107, 7. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_7_107_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

jako ta, jež je v jeho čele. Takový „závazek bránit rozvod, je vnímán jako koherentní součást boje za demokratickou transformaci země.“¹⁰⁶

Podle PSI je volba v referendu natolik zpolitizovaná, že se již nejedná o volbu pro či proti rozvodu, ale o „občanský boj ve jménu zneškodnění autoritářství a fundamentalismu.“¹⁰⁷ V rámci tohoto boje se, jak již bylo uvedeno výše, vytvořil laický blok v opozici proti DC a MSI. Vyvrcholením snah laického bloku bylo shromáždění, které se uskutečnilo dva dny před referendem na Piazza del Popolo v Římě. Přítomné byly všechny demokratické laické strany: PSI, PLI, PRI a PSDI. Komunisté se rozhodli udělat samostatné shromáždění, aby nepodporovali názor DC, že řídí laický blok. Podle socialistů byla díky diverzitě zúčastněných demonstrována pluralita politických názorů, svobodný cíl nárokovat sekularismus spolu s demokratickými a republikánskými institucemi. To údajně vypovídá o charakteru sporu, který není sporem mezi katolíky a laiky či DC a PCI, nýbrž o souboj mezi demokraty na straně jedné a ultra klerikály a fašisty na straně druhé. Malagodi zdůrazňuje nutnost bránit sekulární stát.¹⁰⁸ Shromáždění PSI v kontextu tématu svobody zhodnotila strana následovně: „Tato volba není pouhou volbou zákona státu, volbou pro či proti svobodě rozvádět se, ale volbou pro či proti obecné občanské svobodě žít v laickém státě, ve státě demokratickém, ve kterém se upevnily výdobytky národního obrození spolu s výdobytky odboje proti nacismu a fašismu.“¹⁰⁹ Socialisté v den referenda svou kritiku vůči křesťanské demokracii nepatrně zmírnili, když v jednom z prohlášení uvedli nutnost křesťanské demokracie se znovu sjednotit bez negativní příměsi fašismu, v rámci zachování politické stability země. Tomu však předcházelo shrnutí hlavních

¹⁰⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Divorzio e democrazia,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 4, 5. května 1974, 6, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_ (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁷ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Dà spazio ai fascisti la campagna contro il divorzio,“ *Avanti!*, č. 108, 8. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_8_108_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁸ „Centomilla romani alla Piazza del Popolo: Rinsaldare con il no le basi dello Stato democratico,“ *Avanti!*, č. 111, 11. května 1974, 1, 8, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_11_111_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁰⁹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Uniti per il no,“ *Avanti!*, č. 111, 11. května 1974, 4, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_11_111_Edizione-romana.pdf (staženo 19. května 2023).

argumentů PSI ve prospěch obrany zákona Fortuna-Baslini. Patřily mezi ně zejména ochrana občanských svobod, laického státu a zastavení postupujícího klerikalismu.¹¹⁰

Ve zkoumaných člancích v kontextu politizace, vztahujících se k otázce symbolických hranic, se vzhledem k sekularizaci projeví dvě tendence. Jak již bylo uvedeno výše, vytvořily se dva pomyslné opoziční tábory. Prvním táborem byla křesťanská demokracie, respektive to, co ztotožňovala v průběhu kampaně, tedy tradicionalismus, konzervatismus, ideologicky zakotvený v tradičním učení římskokatolické církve. K druhému, laickému bloku patřili komunisté a socialisté. Tento blok čerpal z pluralitní koncepce státu, odkazoval k modernitě a pokroku. To působí jako rozkol mezi dvěma tábory, které by se daly nazvat tradice vs. pluralita. V kontextu sekularizace to znamená, jako by proti sobě stála dvě pojetí společnosti – jedna církevní s centralizovaným státním aparátem, druhá pluralitní, otevřená laické koncepci státu. Celý spor se tedy změnil z apriorně náboženské otázky rozvodů v otázku politizace – volba se tak stala volbou toho, jak občané vnímali současnou italskou společnost. Tím lze vysvětlit, proč se tak početná část katolíků (2 milióny voličů) odtrhla od DC: změnila se totiž perspektiva, se kterou k volbě přistupovali.

2. 1. 1. 1 Demokracie a svoboda versus církevní klerikalismus a fašismus v post-referendových úvahách

Reakci křesťanské demokracie na výsledky referenda lze shrnout jako nejednotnou, mnohdy rozporuplnou. To se ostatně ukázalo v post-referendovém roztříštění strany, která procházela vnitřní krizí a neshodami. Potýkala se nejen s prohrou v referendu, ale také se značným úbytkem volební základny. Celková volební účast byla 88,1 %, z čehož se pro zachování zákona o rozvodu vyjádřilo 59,1 % a pro jeho zrušení 40,9 %, přičemž křesťanská demokracie přišla o zhruba 2 milióny katolických voličů.

V kontextu svobody a demokracie strana uvedla, že to byla ona, jež „*brojila za to, aby se lidé mohli v referendu svobodně vyslovit.*“¹¹¹ Dodala, že má přímý podíl na vyspělosti italské společnosti, která se projevila v této volbě. „*O její vyspělosti vypovídá*

¹¹⁰ „Appello agli elettori,“ *Avanti!*, č. 112, 12. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_12_112_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹¹¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il paese si è pronunciato: 40,9 % sì e 59,1 % no,“ *Il Popolo*, č. 113, 14. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740514> (staženo 19. dubna 2023).

*uplynulých 30 let svobody, v rámci kterých byla DC determinující politickou silou, jež ve společnosti zasela kořeny svědomí a inteligence občanů.*¹¹² Nicméně i přes to, že se občané rozhodli zákon Fortuna-Baslini zachovat, bylo třeba revidovat legislativu týkající se rodiny, o což se DC v následujícím období údajně pokusí. Fanfaniho reakce bezprostředně po referendu byla rovněž umírněná. Výsledky přijal a ocenil názorovou konzistenci strany v průběhu kampaně. Podle Fanfaniho „bylo v průběhu kampaně dodrženo jasné rozlišování mezi názory voličů a politickým rámcem země, což DC umožňuje potvrdit svůj podíl na práci demokratických sil, spojených pro řešení problémů politických, ekonomických a sociálních.“¹¹³ Křesťanská demokracie tedy na výsledky referenda v kontextu svobody a demokracie reaguje na jednu stranu poměrně umírněně přijetím výsledků. Z druhé strany se hlásí k demokratickému bloku, jako by zcela zapoměla na předvolební kampaň, kde byla od tohoto bloku odříznuta. Dá se předpokládat, že taková reakce DC byla logickou snahou udržet při životě vládnoucí koalici s PSI.

Nicméně i přes to se křesťanští demokraté jistě kritiky nezdrželi. Tu směřovali zejména na vrub komunistů například slovy, že „*politizace nepochybně změnila objektivní rámec volby.*“¹¹⁴ O tom měly vypovídat výsledky referenda v některých regionech. DC přichází s tezí, že vzhledem k tomu, že v oblastech často řízených komunisty či komunisty spolu se socialisty, zvítězil tábor „ano,“ dá se vyvodit, že občané volili mnohdy v opozici proti proročným tezím. To podle strany vypovídá o sociálním, a nikoliv politickém charakteru dané volby.¹¹⁵ Je dle ní tudíž nesmyslné výsledky interpretovat v přímé korelaci s posledními politickými volbami tak, jak to činí jak socialisté, tak zejména komunisté.

Křesťanští demokraté také upozorní na údajné stále trvající ohrožení svobody v zemi. Tvrdí, že se PCI navzdory své prozatímní umírněné post-referendové rétorice již snaží své výhry zneužít, a to skrze postupnou konfiskaci kulturní sféry, která má později

¹¹² Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il paese si è pronunciato: 40,9 % sì e 59,1 % no,“ *Il Popolo*, č. 113, 14. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740514> (staženo 19. dubna 2023).

¹¹³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „La dichiarazione di Fanfani,“ *Il Popolo*, č. 113, 14. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740514> (staženo 19. dubna 2023).

¹¹⁴ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „La ripresa dopo il referendum: Giovedì l'incontro Governo-sindacati,“ *Il Popolo*, č. 113, 14. května 1974, 2, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740514> (staženo 19. dubna 2023).

¹¹⁵ „Analisi del voto,“ *Il Popolo*, č. 113, 14. května 1974, 6, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740514> (staženo 19. dubna 2023).

přerůst do konfiskace sféry politické.¹¹⁶ DC ve svých post-referendových reflexích připomíná tzv. historický kompromis.¹¹⁷

V neposlední řadě křesťanští demokraté opakovaně ocení zodpovědnost, s jakou všechny strany výsledky referenda přijaly a ujistí čtenáře, že politická rovnováha země nebude narušena. Citují slova De Martinioho z jeho rozhovoru pro *Panorama*, kde uvádí, že se vytvořila jakási laická fronta (PSI, PLI, PCI) v opozici proti DC, nicméně výsledky referenda by nijak neměly ovlivnit politickou rovnováhu země a všechny strany by se měly snažit o vzájemný dialog.¹¹⁸ DC tedy plánuje pokračovat ve vládě se středo-levicí, od čehož si slibuje zejména přijetí nového zákona o rodině, aby tak potvrdila svou roli „řídící síly“ Itálie.¹¹⁹ Nicméně i přes to se nevyhne kritice PSI, když odmítne její styl vedení kampaně a zejména pak post-referendovou analýzu, ve které se socialisté radují ze záchranu liberalismu, autonomie státu a demokratických nástrojů – DC toto hodnocení označí jako „nesmysl.“¹²⁰

Křesťanská demokracie reagovala na výsledky referenda poměrně umírněně, i když mnohdy značně rozporupně, vzhledem ke snaze udržet svou politickou moc. Ať už byl charakter volby v referendu politický, sociální či náboženský, nelze zpochybnit obrovskou početní ztrátu katolických voličů, kterou lze spojovat s prostupující sekularizací. A to ve smyslu změny pojetí státu a společnosti, v rámci kterého začne převažovat názor

¹¹⁶ „Un articolo di Paolo Spirano sui risvolti culturali del referendum: Una diagnosi addomesticata e inesatta.“ *Il Popolo*, č. 116, 17. květen 1974, 3, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740517> (staženo 19. dubna 2023).

¹¹⁷ Berlinguer jej v roce 1973 navrhl, jednalo se o návrh spolupráce s ostatními stranami, zejména s křesťanskými demokraty. Komunisté byli podle Berlinguera otevření partnerství ve snaze obnovit ekonomiku a udržet řád v zemi. Zároveň se zavázali respektovat církve a civilní svobody, na oplátku očekávali zajistit některé sociální reformy a podíl v tvorbě politiky na obecné rovině. Přestože bezprostředně po referendu DC z historického kompromisu nadšená nebyla, vzhledem k celostátní krizi, a hlavně krizi uvnitř strany, neměla prakticky na výběr. A již o dva roky později komunisté opravdu na následujících několik let vládly s křesťanskými demokraty. PCI vykazala určité kroky, které jí měly zajistit důvěru, podpořila například členství Itálie v NATO a Berlinguer dokonce prohlásil, že se „cítí jistější na Západě.“ Clark, *Modern Italy, 1871 to the present*, 465. Do roku 1978 byli komunisté součástí vládní většiny, avšak stále bez zajištění komunistických ministrů v kabinetu. Historický kompromis nebyl zcela naplněn a zkolaboval v cílové rovině. Důvodů bylo několik, velkou roli hrála smrt Mora, který brojil za vzájemné pochopení. Situaci vyostřila také sovětská invaze Afghánistánu a zvolení nového papeže Jana Pavla II. Mimo to nepomohla vzájemná neochota odložit nesympatie stranou. Mnozí komunisté navíc nedokázali překonat své nesympatie k církvi, tudíž PCI se v roce 1979 opět ocitla v opozici se značnými početními ztrátami, pozn. autorky. Ibid, 464-466.

¹¹⁸ „Coerente la DC nel voto del 12 maggio.“ *Il Popolo*, č. 117, 18. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740518> (staženo 19. dubna 2023).

¹¹⁹ „L'unità della DC garanzia per il Paese.“ *Il Popolo*, č. 114, 15. května 1974, 9, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740515> (staženo 19. dubna 2023).

¹²⁰ „Negli enti locali del Lazio: Ripresa politica dopo il referendum.“ *Il Popolo*, č. 114, 15. května 1974, 6, <http://digital.sturzo.it/periodici/Il%20Popolo/1974/05/19740515> (staženo 19. dubna 2023).

o individuálním charakteru náboženského přesvědčení, a postupně tak začne převažovat pluralitní koncepce státu.

Post-referendová reflexe komunistické strany se nesla na třech pilířích: zaprvé, vítězství svobody a demokracie; zadruhé, reflexe volby v politickém rámci a zatřetí, zhodnocení stavu křesťanské demokracie.

Bezprostřední reakce lídra PCI Enrica Berlinguera po ukončení hlasování byla následující: „*Je to velké vítězství svobody, rozumu a práva, vítězství Itálie, která se změnila, a která chce a může jít kupředu. Není to vítězství jen jedné strany, přispělo k němu velké množství různých politických, sociálních a kulturních sil: jako například dělnická strana a strany se sekulární tradicí, organizace a sdružení dělníků a střední třídy, ženy a mladí lidé, ale také novináři a intelektuálové. Významný přínos měli také vojáci či katoličtí voliči a příslušníci křesťanské demokracie, kteří nepodlehli nátlaku z různých stran.*“¹²¹ Berlinguer tedy na prvním místě zdůrazňuje vítězství svobody a demokracie, ale i přes poměrně ostré útoky na křesťanské demokraty v průběhu kampaně, neodsoudí celou stranu jako celek. Upozorňuje na to, že rozdíl ve volbě byl velký, Italové se vyslovili z 59 procent pro zachování zákona o rozvodu, což je z celkových zhruba 19 miliónů voličů vítězství s 6 miliónovým náskokem.

Výroky dalších poslanců se nesou ve stejném duchu. Pajetta výhru charakterizuje jako výhru rozumu, svobody a civilizovanosti. Mimo to dodává nutnost jednotné diskuse, která musí v rámci období post-referenda nastat, aby se země vzpamatovala z aktuální socio-ekonomické krize.¹²² Komunisté zveřejňují také reakci PSI, De Martina, který ocenil demokratické myšlení občanů a zejména porážku extrémní pravice. Dále zdůraznil snahu PSI o zajištění garance náboženské svobody, mimo jiné i skrze revizi konkordátu.¹²³ Exprezident Saragat zdůraznil, že se jedná o vítězství civilizovanosti a svobodného společenství. Připomněl však, že nejde o porážku církve, jejíž suverenita zůstane nedotčena.

¹²¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Grande vittoria della libertà: Oltre il 59 per cento ai no: il popolo italiano fa prevalere la ragione, il diritto, la civiltà: Dichiarazione di Belinguer,“ *L'Unità*, č. 131, 14. května 1974, 1, https://archivio.unita.news/assets/main/1974/05/14/page_001.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²² „I primi commenti di esponenti politici e sindacali,“ *L'Unità*, č. 131, 14. května 1974, 1, https://archivio.unita.news/assets/main/1974/05/14/page_001.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²³ *Ibid.*

Komunisté při analýzách výsledků voleb srovnávají výsledky s politickými volbami z roku 1972 a oslavují celkové posílení laických stran o 7 %.¹²⁴ Tvrdí, že výsledky referenda nelze číst mimo politický rámec země. I přes vědomí, že tábor, který zajistil vítězství „ne,“ netvořil žádnou alianci, tudíž nemůže nabídnout alternativu k vedení země, je zcela zásadní výsledky číst v kontextu politickém a sociálním. Tedy jako jasnou porážku autoritativních tendencí a potvrzení svobody a demokracie v zemi.¹²⁵ Zcela zásadní roli v této porážce sehrála dělnická třída, katolíci (a to zejména v tradičně „bílých“ oblastech, o což se zasloužily laické strany, které s nimi rozvíjely otevřený dialog), feministky, mladí, novináři, soudci, intelektuálové, odbory a další uskupení. Z tohoto pluralitního spektra plynou podle komunistů nové vztahy ve sféře kulturní, politické a sociální, což je třeba reflektovat.¹²⁶

Třetím pilířem komunistické reflexe výsledků referenda bylo zhodnocení stavu křesťanské demokracie, která se nacházela v krizi. Komunisté otiskly slova Galloniho rozhovoru pro *Settegiorni*: „Vedení referenda založené především na starých motivech, na strachu, na antikomunismu a někdy bohužel dokonce na vulgárnosti znamená, že DC stále více pociťuje nebezpečí izolace; což nevyhnutelně vede k dřívějšímu či pozdějšímu zpochybnění vedení strany.“¹²⁷ Ke kritice vedení strany se přidává také Donat Cattin, hlavní představitel nově zformované frakce DC *Forze Nuove*, který označí kampaň DC „historickou chybou.“ Ostatně v člancích převažoval názor, že vedení DC, pokud si bude chtít udržet výsadní místo v politice, bude muset zareagovat na dva milióny katolíků, kteří v referendu volili „ne.“ Podle PCI výsledky referenda dokazují, že katolíci již nemohou být ztotožňováni s křesťanskou demokracií, jelikož byla potvrzena silně pluralitní koncepce společnosti, ve které je stát oddělen od církve. V souvislosti s tímto tématem otiskl *L'Unità* článek z *L'Osservatore romano*, ve kterém sám Vatikán v rámci povolební analýzy hlasů uznává, že část katolíků se při volbě nejspíše řídila pluralitní koncepcí státu. S tímto názorem komunisté souhlasí a připomenou poslední koncil, který věnoval otázce oddělení sféry náboženské a občanské mnoho kapitol.

¹²⁴ „I primi commenti di esponenti politici e sindacali,“ *L'Unità*, č. 131, 14. května 1974, 1, https://archivio.unita.news/assets/main/1974/05/14/page_001.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²⁵ „Rispettare l'indicazione del 12 Maggio,“ *L'Unità*, č. 134, 17. května 1974, 1, https://archivio.unita.news/assets/main/1974/05/17/page_001.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²⁶ „Una risoluzione della direzione del PCI sul voto del 12 Maggio: Portare avanti la battaglia per le libertà,“ *L'Unità*, č. 135, 18. května 1974, 1, https://archivio.unita.news/assets/main/1974/05/18/page_001.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²⁷ „Dopo la grande affermazione di libertà del 12 maggio: Avanzare sulla via del rinnovamento per rispondere alle esigenze del popolo,“ *L'Unità*, č. 133, 16. května 1974, 22, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/16> (staženo 19. dubna 2023).

Socialisté v určitých aspektech interpretují výsledky referenda obdobně jako komunisté. V kontextu svobody a demokracie hodnotí výsledky pozitivně, zdůrazňují příklon Itálie směrem pluralitní společnosti, na Západ. V povolebních analýzách se také věnují otázce dalšího směřování křesťanské demokracie a výsledky čtou v politickém rámci.

Z první výše zmíněné perspektivy vyzdvihují přelomový charakter referenda. Například Riccardo Lombardi, tvrdí, že: „nejdůležitějším faktem je, že hegemonní moc křesťanské demokracie nad katolickým světem byla nenávratně narušena.“¹²⁸ Referendum tedy vnímá jako významný moment určující vztah církve a státu. Tvrdí také, že sekulární fronta téměř všeobecně posílila o zhruba 15 % oproti posledním politickým volbám.¹²⁹ Podobně se v rozhovoru pro *Epocu*, vyjádřil také De Martino. Ten ocenil výsledky referenda, které dle jeho soudu vypovídají o tom, že „Itálie je moderní, občansky vyspělá a orientovaná na Evropu, je dostatečně nezávislá na církvi a dychtivá po obnově. Ještě důležitější, než výsledky severu jsou výsledky jihu a obzvlášť ostrovů.“¹³⁰ De Martino i Lombardi vnímají referendum jako jasný příklon k demokracii, svobodě a také k pluralitě. Tato pluralita se údajně projevila v rozličném charakteru voličů, kteří volili pro zachování zákona o rozvodu a navazuje na koncepci Itálie, která se zrodila z odboje, kde koexistovali lidé různého náboženského vyznání a politického přesvědčení. Odkaz odboje a národního obrození socialisté shrnují jako „*touhu po svobodné církvi ve*

¹²⁸ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Protagoniste le classi popolari della battaglia combattuta per un'affermazione di libertà,“ *Avanti!*, č. 114, 15. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_15_114_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹²⁹ „Hanno votato no: aumentato del 15% il peso del fronte laico,“ *Avanti!*, č. 113, 14. května 1974, 4, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_14_113_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il segretario del partito sui risultati del referendum: De Martino: un voto per il rinnovamento e il progresso del Paese,“ *Avanti!*, č. 117, 18. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_18_117_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

svobodném státě.¹³¹ V tomto smyslu lze, podle PSI, interpretovat výsledky referenda jako jasné odmítnutí klerikalismu a církevního tmářství a otevření se Evropě a pluralismu.¹³²

Zásadní úlohu v této volbě měla, podle socialistů, dělnická třída, ale také frakce, která se utvořila uvnitř křesťanské demokracie. Ostatně tajemník PSI Mosca okomentoval výsledky následovně: „*Dva milióny katolíků, kteří volili ne, jasně ukazují, že velká část katolického světa nesdílí konzervativní postoj, se kterým část vedení DC, v čele s jejím předsedou, vedli kampaň pro referendum o rozvodu.*“¹³³ Socialisté vyzývají křesťanské demokraty k sebereflexi, zároveň však voliče ujišťují, že bude udržena politická stabilita země: „*výsledky referenda by neměly nijak ovlivnit středo-levicovou většinu ve vládě, také by se neměly interpretovat jako něco, co dláždí cestu laickým stranám od liberálů po komunisty v opozici proti DC. Výsledky se však dají interpretovat jako pokles hegemonického postavení DC ve společnosti a zároveň posílení laických stran, včetně PSI.*“¹³⁴ Socialisté jsou připraveni spolupracovat ve středo-levicové koalici a jsou plně otevřeni připomínkám, týkajících se zákona o rodině a revize konkordátu. Vyzývají k diskusi, zároveň však referendum vnímají jako pokles celkové moci DC a nárůst vlivu laických stran. V souvislosti s tím tematizují napjatou situaci uvnitř DC. Granelli uvádí: „*Znovu se ukázalo, že extremismus a zmatek pravice se nevyplácí, a že DC ještě má šanci zachránit svou lidovou autonomní a anti-fašistickou povahu tím, že bude ve shodě s ostatními demokratickými silami, nikoliv v rozporu s nimi.*“¹³⁵ Nejenže DC tedy vyzývá k diskusi, ale zdůrazňuje zejména nutnost toho, aby se strana opět přiklonila

¹³¹ „Protagoniste le classi popolari della battaglia combattuta per un'affermazione di libertà“, *Avanti!*, č. 114, 15. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_15_114_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³² „Strepitosa vittoria delle forze democratiche: Una valanga di no“, *Avanti!*, č. 113, 14. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_14_113_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023); „L'Italia moderna ha vinto“, *Avanti!*, č. 113, 14. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_14_113_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Prossima direzione della DC“, *Avanti!*, č. 116, 17. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_17_116_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³⁴ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il segretario del partito sui risultati del referendum: De Martino: un voto per il rinnovamento e il progresso del Paese“, *Avanti!*, č. 117, 18. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_18_117_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³⁵ „Situazione tesa all'interno della DC“, *Avanti!*, č. 114, 15. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_15_114_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

k demokratickému bloku. Navíc podle PSI „[...] nevyhrál laický tábor oproti táboru katolickému (už protože spousta hlasů ano bylo od katolíků), vyhrála však moderní Itálie, která porazila Itálii starou, provinční, bigotní – po staletí utlačovanou klerikalismem.“¹³⁶ Čili přestože socialisté čtou výsledky referenda v politickém rámci a reflektují přírůstek počtu voličů laických stran, v po referendových diskusích usilují o udržení stability a dialogu s DC.

2. 1. 2 Reakce zahraničního tisku

Reakce zahraničního tisku ve zkoumaných článcích jednotlivých stran na výsledky referenda s sebou přinesla dvě relevantní témata pro tuto práci. Tím prvním je orientace Itálie na Evropu, tím druhým pak potvrzení postupující sekularizace. Přestože tento narativ přinesla či umocnila až zahraniční média, vítězné laické strany tuto rétoriku záhy převzaly ve svých post-volebních analýzách.¹³⁷

Socialisté v reflexích týkajících se příklonu Itálie k Evropě, ztotožňují tuto tendenci s modernizací země, s pokrokem, jako protiklad všeho zastaralého, tmářského. Modernitu, svobodu a pokrok připisují dědictví odboje a národního obrození. PSI cituje slova La Malfy (PRI), který uvádí: „Většina italského lidu si svým hlasem nárokuje svobodu, civilizaci, modernitu. Italský lid je tak vědoměji evropštější než jeho politické strany. A toho, a pouze toho, si vítězné strany musí být vědomy; většina Itálie chce demokratický život evropského rozměru, a nikoliv pseudodemokratický život naplněný starými, překonanými ideologiemi, které utlačují a ponižují.“¹³⁸

Odboj a národní obrození se však zasazovalo také o svobodnou církev ve svobodném státě. V tomto smyslu například podle *Le Figaro* Italové odmítli zůstat na

¹³⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „L'Italia moderna ha vinto,“ *Avanti!*, č. 113, 14. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_14_113_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹³⁷ Je však třeba dodat, že přestože tato témata umocnila až zahraniční média, týden před referendem DC odsoudí vnímání uzákonění rozvodu jako symbol pokroku a příklonu k Evropě. „Perché voteremo,“ *Il Popolo*, č. 106, 6. května 1974, 4, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015659a09a2809f98e4bf5/manifest> (staženo 28. dubna 2023). Oproti tomu PSI uvádí, že vítězství tábora „ne“ je premisou pro to, aby země „znovu objevila své přirozené místo v Evropě a ve světě, a bylo jí umožněno držet krok s ostatními ve znovudobývání a upevňování občanských a sociálních hodnot svobody a rovnosti.“ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il significato di un successo,“ *Avanti!*, č. 113, 14. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_14_113_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

Jedná se však o jediné dvě zmínky takového narativu před referendem, pozn. autorky.

¹³⁸ Volný překlad autorky, pozn. autorky. Ibid.

hranicích Evropy a porazili klér. Zahraniční tisk tedy problematiku úzce vztahoval právě k sekularizaci. S tím ostatně souvisí také nárok na přehodnocení vztahů s Itálií,¹³⁹ který vznikl právě v důsledku nově potvrzené hodnotové orientace země, oslabením vlivu DC a porážkou Fanfaniho.

Komunisté, oproti socialistům, mají daleko větší tendenci se vymezovat. To se projevovalo otištěním článků zahraničního tisku, které zdůrazňují porážku extrémní pravice a „křिžáků,“ oproti čemuž socialisté volí pozitivnější přístup s důrazem zejména na vítězství svobody a demokracie. Podle PCI západoněmecký, francouzský, anglický a fínský tisk zdůrazňují Fanfaniho porážku a porážku nejzaostalejších částí církve.¹⁴⁰ Už z názvu článku *Komentáře zahraničního tisku: zdůrazňují porážku radikálních „křižáků,“*¹⁴¹ je zjevná větší tendence vymezovat se. PCI cituje také sovětský deník *Pravda*, který stejně jako západní média vyzdvihuje vítězství demokracie, porážku DC, porážku neofašistických snah posunout politiku Itálie směrem doprava a jasný pokles vlivu římskokatolické církve v zemi.¹⁴²

Mimo to komunisté citují zahraniční média, poukazující na zánik éry, ve které římskokatolická církev skrze křesťanskou demokracii vnucovala svá náboženská dogmata italské společnosti, čímž omezovala svobody jak církve, tak státu. Postupující sekularizace tedy byla dalším projednávaným faktorem. Itálie se údajně projevila jako země, která umí rozlišit mezi principy občanskými a náboženskými. Zahraniční tisk tedy v jistém smyslu vnímá výsledky referenda jako zásadní bod zlomu v italské historii, silně napojené na křesťanství.

Křesťanští demokraté bezprostředně po referendu zahraniční tisk ve svých člancích prakticky nereflektovali. Později však uvedli své stanovisko, ve kterém jednak kritizovali

¹³⁹ „Unanime la stampa estera: l'Italia volta pagina,“ *Avanti!*, č. 114, 15. května 1974, 1, 8, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_15_114_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁴⁰ „I commenti della stampa estera al voto del 12 Maggio: Il grande sconfitto e il segretario della Democrazia cristiana,“ *L'Unità*, č. 133, 16. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/16> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁴¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „I commenti della stampa estera: Sottolinea la sconfitta dei <<crociati>> oltranzisti.“ *L'Unità*, č. 132, 15. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/15> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁴² „La <<Pravda>> sull'esito del referendum,“ *L'Unità*, č. 134, 17. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/17> (staženo 19. dubna 2023).

údajný příklon k Evropě tím, že byl zákon o rozvodu zachován. Zejména však uvedli, že zahraniční tisk nelze brát úplně vážně kvůli jeho zkreslené představě.

Podle DC jsou představy, že Itálie se zachováním zákona o rozvodu přiblížila Evropě, unáhlené a grandiózní. Strana zásadně odmítá obecné výroky namířené proti církvi a její porážce. Celkový obrázek podávaný zahraničním tiskem je údajně z velké části přejat od italských médií, která jsou většinou nakloněna rozvodům. Hlavní problém však křesťanští demokraté shledávají v nedostatečných znalostech historie DC, a tudíž v absenci vědomostí o jejím reálném charakteru: „[...] ale především důkaz o nedostačené znalosti křesťanské demokracie, její historie jakožto strany moderní, demokratické, znovuzrozené z odboje, orientované, díky De Gasperimu, na evropskou dimenzi, prosazující nejširší a nejrozsáhlejší pluralitní participaci občanů na životě a řízení státu [...]“. ¹⁴³ DC sice pod De Gasperiho vedením opravdu navázala na dědictví odboje a značně se podílela na proevropském a prozápadním směřování země, ale od pluralitní společnosti měla Itálie pod její vládou daleko. Pluralismus byl sice dán ústavou, avšak DC byla silně závislá na církvi a církevním klerikalismu, který jí znemožňoval naplnit požadavek pluralitní společnosti. Mimo to byl stát stále silně centralizovaný, a to i přes snahu zavést regionální vlády, snahu, která se naplnila až více než dvacet let po vydání italské ústavy.¹⁴⁴

2. 2 Topos reflexe vývoje římskokatolické církve

Římskokatolická církev, její role ve společnosti a napojení na křesťanskou demokracii sehrála zcela zásadní úlohu v kampani k referendu. Pro tuto práci je tento topos obzvlášť nosný, jelikož zkoumá vývoj církve a její roli v proměňující se italské společnosti. Výchozím bodem při jeho pojednávání se stal II. vatikánský koncil a změny, které s sebou přinesl. Referendum je definováno jako pomyslný bod zlomu ve vztahu církve a státu, v kontextu sekularizace italské společnosti. Opět zde vystupují protipóly, o kterých byla řeč výše, tentokrát zejména modernizace a sekularizace a tradice versus pokrok. Pluralismus a liberalismus vs. konzervatismus a klerikalismus. Italský případ je

¹⁴³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Stampa estera e referendum: Una certa idea (incompleta) dell'Italia,“ *Il Popolo*, č. 115, 16. května 1974, 3, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/6401568ea09a2809f98e4c77/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁴⁴ Zlomovou událostí bezprostředně po druhé světové válce byly první politické volby Itálie, jejichž výsledky se země definitivně postavila na stranu západního světa. Důležitou roli v tomto směru hrály také vztahy se Spojenými státy americkými, obzvlášť Marshallův plán, který pomohl poválečné Itálii postavit se na nohy. V kontextu vztahů s Evropou tedy sehrál důležitou úlohu De Gasperi, který si byl vědom této volby mezi východním a západním blokem. Itálie v poválečné době čelila hrozbě komunismu ovládaného z Moskvy, tudíž příklon na Západ byl logickým vyústěním, pozn. autorky. Antonio Varsori, *L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992* (Laterza: Gius, Laterza & Figli, 1998), 59-60.

v tomto směru obzvlášť zajímavý, jelikož křesťanští demokraté, kteří dominují poválečné politice Itálie, se opakovaně nacházejí ve vlastní pasti. Konstantně sice usilují o odtržení své závislosti na Vatikánu, to je ale problematické, jelikož jejich ideologické východisko je zakotvené v křesťanském učení. Jakákoliv snaha odtrhnout se, se projeví ve vnitřní krizi strany, což se ostatně potvrdilo v situaci po referendu.

2. 2. 1 Sekularizace, modernizace a Druhý vatikánský koncil

Jak již bylo nastíněno výše, křesťanští demokraté se v průběhu kampaně často opírali o učení římskokatolické církve. Italská společnost procházela zejména v šedesátých, ale také v sedmdesátých letech socio-kulturními změnami, které se dotkly také náboženství. Tato tendence se ostatně prokázala v rámci samotné kampaně k referendu například masovou podporou rozvodů části příslušníků DC (přes 2 milióny hlasů).

V kontextu sekularizace a modernizace křesťanští demokraté zveřejňovali názory, prezentují, že zákon Fortuna-Baslini porušuje ujednání Lateránských dohod které, jak udávala republikánská ústava, spravují vztah církve a státu. Tak například Gonella uvádí, že „*zákon o rozvodu je porušením konkordátu, jelikož na rozdíl od toho, co konkordát stanovuje, odstraňuje občanskoprávní účinky náboženského svazku manželství.*“¹⁴⁵ Podobně situaci hodnotí také filozof Paolo Carlosi, který dokonce vidí analogii zákona s výnosem fašistů z roku 1939, kteří také Lateránský pakt nedodrželi, uvádí: „*Pokud existuje a dokud existuje náboženský sňatek, stát uznává jeho občanskoprávní účinky, jako by se jednalo o sňatek občanský. Fašistický zákon a zákon Fortuna-Baslini avšak tvrdí: I když existuje, a přestože existuje náboženský sňatek, stát v některých případech neuznává jeho občanskoprávní účinnost.*“¹⁴⁶ V obou případech se jednalo o unilaterální porušení dohody a v obou případech papežové protestovali. Křesťanští demokraté tedy poukazují na legislativní porušení konkordátu, přičemž je pravdou, že jak bylo uvedeno v kontextuálně-metodologické části práce, článek sedmé italské ústavy je problematický. Dlouho proklamovaná revize konkordátu byla totiž definitivně naplněna až v roce 1984, *Gli Accordi di Villa Madama*, které konečně oficiálně splnily, po téměř 40 letech existence

¹⁴⁵ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „L'on Gonella sul tema del divorzio: Una legge che opprime la libertà del popolo,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 8, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/64015662a09a2809f98e4c0d/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁴⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il „Perché Sì“ di un filosofo – Paolo Carlosi: La legge sul divorzio è nella scia del fascismo,“ *Il Popolo*, č. 110, 10. května 1974, 10, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/6401566da09a2809f98e4c27/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

italské republiky, nárok pluralismu a neutrality státu, daný ústavou. Stát se oficiálně definoval jako sekulární, bez jakéhokoliv oficiálního státního náboženství. Referendum o zrušení zákona o rozvodu lze v tomto smyslu chápat jako jistou předzvěst, jakýsi sekularizační proud tak, jak jej definoval Hugh McLeod, který byl naplněn jednak volbou italské společnosti v referendu, ale definitivně pak právě revizí konkordátu v 80. letech 20. století.

Lateránské dohody však nejsou jediné legislativní zakotvení vztahů církve a státu, ke kterému se křesťanští demokraté ve svých člancích v průběhu kampaně odvolávali. Florentský biskup Florit vyjádřil v otevřeném dopise otištěném v periodiku *Il Popolo* svou kritiku rozvodů, když promlouval ke všem křesťanům. Požádal je, aby se ujali své křesťanské povinnosti a v referendu volili odpovědně. V závěru vyzval všechny křesťany, aby společnost zbavili tohoto „společenského moru,“ jak rozvod definoval Druhý vatikánský koncil.¹⁴⁷ To dokazuje tezi, že Druhý vatikánský koncil znamenal liberalizaci církve, ale pouze částečnou. Vatikán sice uznal národní stát a demokracii, ale k otázkám sexuality a genderu měl stále postoj tradičně konzervativní, což stvrdil papež Pavel VI. ve své encyklice *Humanae Vitae* a následně ve svém post-referendovém projevu, ve kterém vyjádřil své zklamání a bolest z jeho výsledků.¹⁴⁸

Křesťanská demokracie byla konstantně v průběhu kampaně kritizována za přílišný konfesionalismus a konzervatismus. Jak již bylo uvedeno výše, DC nebyla schopná během 40 let poválečné dominance, naplnit nárok pluralismu. Římskokatolický dogmatismus je ostatně zjevný při argumentaci představitelů DC. Například Fabrini uvádí, že katolíci nechtějí na laiky uvalit princip náboženství, ale pouze plní svou povinnost. Dle jeho názoru totiž neexistuje nic jako „laické“ manželství, existuje pouze manželství náboženské. I když je tedy manželství uzavřeno laickou formou, vždy se jedná o manželství náboženské, neboť Ježíš to tak chtěl. V této vizi tedy je i občanský sňatek nerozlučitelný. Katolík pak nečiní rozdíly mezi katolíky a nekatolíky, ale pouze předkládá svou (*objektivní*) vizi společnosti. V rámci této vize mají rodina (jako základní buňka společnosti) a církev právo

¹⁴⁷ Piero Spigarelli, „Lettera di arcivescovo di Firenze: Florit: il concilio definì il divorzio <<piaga sociale>>.“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 11, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/64015662a09a2809f98e4c0d/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁴⁸ „Il dolore del Papa per il referendum,“ *Il Popolo*, č. 115, 16. května 1974, 2, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/6401568ea09a2809f98e4c77/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

na existenci nehledě na vůli svých komponentů.¹⁴⁹ Problematické je, že tato vize je v očích Fabrinioho objektivně danou skutečností, nikoliv náboženským dogmatem. Fabrini nedává prostor pro jiná pojetí reality, ani pro diskusi. Rozvod vnímá jako útok na společnost, jako odpověď na individualismus a buržoazii.

Podobně se vyjadřuje také teolog Landucci, který uvádí, že křesťanské pojetí manželství je jediné objektivní a přirozené. A v rámci zájmu vyššího dobra, by se každý křesťan měl demokratickými nástroji snažit jej vnést do společnosti. Dodává, že zákon Fortuna-Baslini je špatný, jelikož i kdyby jej využívali jenom laici, už jeho existence podkopává nerozlučitelnost manželství a devalvuje tak celý manželský sňatek a lásku.¹⁵⁰

K otázce pluralismu se vyjadřuje také Augusto del Noce. Svou argumentaci staví na přesvědčení, že zákon Fortuna Baslini jde proti pluralitní společnosti – jak jej často laici hájí. Je toho názoru, že v pluralitní společnosti existují dva typy soužití: manželství a volné soužití. Základní charakteristikou manželství je princip nerozlučitelnosti s vidinou jednotné rodiny, kdežto základním principem volného soužití je princip automatismu, v rámci kterého si partneři opakovaně revitalizují své „ano“ vůči sobě navzájem. Jakmile se však v druhém případě jeden necítí, svazek je automaticky rozpuštěn. Na rozdíl od manželství primárním účelem tohoto soužití není rodina. Podle Augusta je zákon Fortuna-Baslini nepřijatelný, jelikož nebere v potaz základní charakteristiky manželství, ale volného soužití. Řídí se tudíž principem automatismu, kterým ale zároveň popírá princip soužití v pluralitní společnosti, jelikož: „*vstřebává ideu manželství do ideje volného soužití.*“¹⁵¹ Zákon Fortuna-Baslini se tak snaží vymýtit fenomén manželství a je přímým útokem na náboženství jako celek. Autor přichází se zcela novou perspektivou vnímání zákona – tedy nikoliv jako zákona pro rozvod, ale jako zákona namířeného proti manželství. Tento názor následně spojuje ve druhé části své argumentace, ve které tvrdí, že za tímto útokem stojí radikální laicismus a komunisté, kvůli kterým se začala italská kulturní a politická sféra rozcházet již v 50. letech 20. století, což vyústilo ve zformování radikální odnože katolíků, kteří se inspirovali marxismem a stali se z nich podporovatelé rozvodů. Cílem

¹⁴⁹ „Le ragioni di Fabrizio Fabrini: Un principio universale,“ *Il Popolo*, č. 112, 12. května 1974, 9, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015679a09a2809f98e4c45/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁵⁰ „Le ragioni di un teologo – Pier Carlo Landucci: Il diritto di illuminare,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 8, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015662a09a2809f98e4c0d/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁵¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Perché si di Augusto del Noce: In difesa della ragione,“ *Il Popolo*, č. 107, 7. května 1974, 8, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/6401565da09a2809f98e4c00/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

protirozvodového tábora je, podle Augusta del Noce, totální okleštění římskokatolické církve tak, jak jí definoval Druhý vatikánský koncil a papež. V této snaze má stát reprezentovat „*notářku sekularizace*.“¹⁵²

Křesťanská demokracie se ve své kampani opírá o konzervativní církevní nauku, která ale ve většinové společnosti již nerezonuje, jelikož společnost od 60. let 20. století prochází kulturní revolucí. Náboženství se nacházelo v krizi, nastoupila nová generace ovlivněna americkou kulturou a vlnou liberalizace.

Jak již bylo nastíněno výše, komunisté staví svou argumentaci na kritice křesťanské demokracie, která údajně v rámci referendové kampaně vede „křížovou výpravu.“ To se snaží doložit v kontextu Druhého vatikánského koncilu, jehož výdobytky a vlnu liberalizace církve údajně DC nerespektuje. Připomínají tři základní doporučení koncilu, týkající se politické role katolíků ve společnosti: „*zaprvé, [...] vnímání církve jako společenství víry, které není založeno primárně na právně-institucionálních omezeních, ale na náboženské volbě věřících; zadruhé, uznání autonomie hodnot sociálních, občanských a politických každé občanské společnosti v návaznosti na její historii podmíněné problémy; zatřetí, potvrzení náboženské svobody a svobody svědomí jako základní hodnoty, kterou je třeba za všech okolností respektovat a chránit.*“¹⁵³ Dále bylo, dle komunistů, na II. vatikánském koncilu ustanoveno „*uznání politického, kulturního a ideového pluralismu.*“¹⁵⁴ Jan XXIII. se údajně zavázal pluralismu dostát tím, že se církev zřekne jakéhokoliv projevu integralismu. Mimo to koncil kladl důraz na vzájemnou toleranci a otevřený dialog, a to i s lidmi rozdílných názorů, daleko vzdálených od těch křesťanských.¹⁵⁵

Právě otázku pluralismu konceptualizovali komunisté v kontextu oddělení sféry civilní a náboženské. Zmiňují například shromáždění, jež proběhlo pod záštitou časopisů *COM*, *IDOC*, *Nuovi Tempi* a hnutí *7 novembre*, kde promluvil kardinál Johannes. Uvedl, že by bylo nesmyslné chtít ospravedlňovat občanskou mocí křesťanskou svátost. Stát by se tímto přístupem navrátil k césaropapismu, který byl na koncilu prohlášen za překonaný.

¹⁵² „Perché si di Augusto del Noce: In difesa della ragione,“ *Il Popolo*, č. 107, 7. května 1974, 8, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiii-sturzo-0001/6401565da09a2809f98e4c00/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁵³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Referendum: le gravi scelte della segreteria DC: Un passo indietro: la crociata degli abrogazionisti compromette seriamente le fondamentali acquisizioni del Concilio,“ *L'Unità*, č. 128, 11. května 1974, 3, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/11> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁵⁴ Volný překlad autorky, pozn. autorky. *Ibid.*

¹⁵⁵ *Ibid.*

Podobně se vyjádřil i další řečník, Albergo, který odkázal na dokumenty koncilu, jež se hlásí k politické a názorové diverzitě a tvrdí, že „12. května se nemá volit náboženské dogma, ale občanský zákon.“¹⁵⁶ Komunisté zmiňují například i názor teologa Giulia Belaquii, který uvádí, že náboženský mír jakožto poměrně nedávný fenomén v italské společnosti, je přímo podmíněn náboženskému pluralismu. Jelikož jedině díky němu je možné zakusit „*absolutno božského klimatu*.“¹⁵⁷ Svobodu vnímá Belaquia jako podmínku náboženského míru.

Téma vztahu státu a církve a dělení sféry občanské a církevní pojednali komunisté také připomenutím církevní historie rozvodů. Církevní nauku o rozvodech lze údajně datovat do 12. století. Do té doby se papežové řídili římskou koncepcí, která rozvody umožňovala. Zlomový byl Tridentský koncil v 16. století, který jako první představil „[...] *povinnost kanonické formy manželství, i když v civilním prostředí*.“¹⁵⁸ To však bylo v době, kdy byla Itálie rozdrobená na spoustu malých států a převažovala teokratická koncepce státu. V této koncepci bylo manželství odstraněno z občanské legislativy (vyjma protestantských zemí). Koncept církevní anulace pak byl ustanoven v roce 1337. Celá situace se ale změnila v souvislosti s událostmi Velké francouzské revoluce, která potvrdila nárok státu na úpravu legislativy týkající se manželství. „*Manželství se vrací do pozemské reality* [...]“¹⁵⁹ Od této chvíle tedy, dle komunistů, dochází k oddělení sféry církevní a občanské, která je ostatně zakotvená v italské ústavě: „*Stát a katolická církev jsou každý ve svém vlastním řádu, nezávislé a suverénní*.“¹⁶⁰ Podle komunistů tedy není možné, aby se církev snažila garantovat skrze občanské zákony posvátnost manželského svazku. Církev a stát mají volně soužívat ve společnosti, a udržovat tím rovnost svých občanů.¹⁶¹

Komunisté tedy zmiňují Druhý vatikánský koncil zejména proto, aby poukázali na jeho liberálnost a nesoudržnost křesťanské demokracie a její propagandy k otázce rozvodu s ideami koncilu.

Podle komunistů se ostatně vítězství pluralitního pojetí společnosti projevilo ve výsledcích referenda. „*Dnes lze tvrdit, že konzervativní a fundamentalistické křídlo, které*

¹⁵⁶ „Si è svolta ieri sera una forte manifestazione dei cattolici per il no: <<È questa società il vero cancro che distingue le famiglie unite>>“, *L'Unità*, č. 126, 9. května 1974, 10, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/09> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁵⁷ „Rinnovato l'appello per il no del Comitato dei cattolici“, *L'Unità*, č. 122, 5. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/05> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁵⁸ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Gabrio Lombardi smentisce Gabrio Lombardi“, *L'Unità*, č. 127, 10. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/10> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁵⁹ Ibid.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid.

uvnitř i vně církve prosazovalo autoritářské plány a pomstu, bylo poraženo lidovým ohlasem a prosadilo se pluralitní a otevřené pojetí společnosti.“¹⁶² Komunisté zdůrazňují, že výsledky referenda dokazují, že DC nemůže být ztotožňována s římskokatolickou církví. To ostatně přiznává i samotný Vatikán v článku v *L'Osservatore romano*, kde polemizuje nad tak velkým počtem katolíků volících ve prospěch rozvodů. S jistou dávkou zklamání uvede, že oněch 19 miliónů voličů, kteří podpořili rozvod, se nejspíše řídilo principem typickým pro pluralitní společnost, tedy: „*Já bych se nerozvedl, ale proč bych to měl zakazovat ostatním.*“¹⁶³

Aby komunisté svůj názor podpořili, zmiňují ve svých člancích také názory teologů, kteří pluralitní pojetí společnosti zastávají. Například názor bývalého prezidenta GIACu Carretty, který kritizuje zejména dramatické výroky typu „*pokud budeš volit ne, jsi smrtelný hříšník.*“¹⁶⁴ Carretto uvádí, že se domníval, že již nastala doba, ve které je církev méně zkosnatělá, nakloněná člověku, a že doba křížových výprav již skončila. Svůj názor prezentuje v sekulárním deníku *La Stampa*, za což sklídí kritiku od vatikánského periodika *Avvenire*. Komunisté ostatně v průběhu kampaně konstantně zmiňovali nárůst podpory rozvodů ze strany katolíků. Ti vydávali prohlášení zdůrazňující, že volba 12. května, je volbou občanskou a nikoliv křesťanskou. „*S hlasem 12. května nelze mluvit o obraně křesťanské koncepce manželství.*“¹⁶⁵ Připomínali také ochranu pluralitní struktury italské společnosti a odmítnutí vnucování víry dalším občanům. Katolíci, kteří se postavili na stranu podpory zákona o rozvodu pracující pro ISTAT vydali prohlášení, ve kterém rozvod vnímají jako možnost, nikoliv povinnost. Odvolávají se v něm i na evangelium: „*na žádné straně evangelia nestojí: jděte a donuťte.*“¹⁶⁶

Komunisté využívají modernizační tendence Druhého vatikánského koncilu, aby čtenářům ukázali, že společnost prošla názorovými i kulturními změnami směrem

¹⁶² Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Come il Vaticano affronta i problemi aperti dal risultato del referendum: La Chiesa davanti al 19 milioni di no,“ *L'Unità*, č. 136, 19. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/19> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁶³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Come il Vaticano affronta i problemi aperti dal risultato del referendum: La Chiesa davanti al 19 milioni di no,“ *L'Unità*, č. 136, 19. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/19> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁶⁴ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Allarmate reazioni degli antidivorzisti: Profonda impressione nel mondo cattolico per il no di Carretto,“ *L'Unità*, č. 126, 9. května 1974, 6, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/09> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁶⁵ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Si estende in tutto il paese la mobilitazione democratica a difesa dei diritti civili: Il no di altri novanta sindaci e di seicento assistenti sociali,“ *L'Unità*, č. 125, 8. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/08> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁶⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il PCI chiude oggi con una grande manifestazione popolare la campagna per la vittoria del no: Alle 18:30 con Berlinguer a San Giovanni,“ *L'Unità*, č. 126, 9. května 1974, 10, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/09> (staženo 19. dubna 2023).

k pluralitnímu pojetí společnosti. V rámci toho se pak hlouběji věnují oddělení sféry církevní a občanské, které je, dle jejich názoru zakořeněno jak v italské ústavě, tak v dokumentech koncilu.

Obdobně jako komunisté, vztahují i socialisté Druhý vatikánský koncil k otázce pluralismu a modernity. Ostatně jak již bylo uvedeno výše, socialisté se domnívají, že křesťanští demokraté spolu s fašisty, usilují o nastolení konzervativního bloku odporujícího hodnotám potvrzeným koncilem. Z těch PSI zdůrazňuje zejména názorový pluralismus a otevření se modernitě. S tím souvisí vyjádření Antonia Ambry, představitele hnutí *Katolici v disentu*, který promlouvá o náboženském rasismu na skupinách Židů, protestantů či ateistů, jehož se dopouštějí ti, kteří chtějí těmto skupinám vnucovat tezi o nerozlučitelnosti manželství. V Modeně se dokonce katolíci, Židé a protestanti shodli, že referendum nabylo charakteru konfesní války. Evangelíci vydali prohlášení, ve kterém uvádějí, že: „*odpůrci rozvodů bez jakýchkoli skrupulí pošlapávali práva náboženské svobody a svědomí, potvrzené mimo jiné II. vatikánským koncilem [...]*“¹⁶⁷ Podle socialistů tedy spor ohledně zachování či zrušení zákona o rozvodu přerostl ve spor o ochranu názorové diverzity.¹⁶⁸

Vzhledem k otázce oddělení sféry církevní a občanské, tematizují socialisté církevní a občanský rozvod. Římskokatolickou církev spolu s křesťanskými demokraty kritizují za to, že sice brojí proti rozvodu, ale církev by sama ráda měla monopol na udělování rozvodů skrze církevní anulaci. Ta však má, podle Francesca Perega jeden zásadní nedostatek: řídí se pouze kritériem spasení duše a vůbec neřeší jakékoliv následky rozvodu tak, jako zákon Fortuna-Baslini. Mimo to Peregó upozorňuje na absurditu, kdy Svatý stolec manželství anuluje na základě toho, že manželství bylo sice ratifikováno, avšak nenaplněno (sexuálně). Existuje však údajně spousta případů, kdy církev anulovala manželství jako nenaplněné, i když se dokázalo, že partneři spolu měli jedno, dvě či více dětí. Z této perspektivy je, dle autora článku, nelogické, aby DC byla proti rozvodům, hlásajíc nerozpustnost manželského svazku, když římský tribunát k rozluce přistupuje

¹⁶⁷ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Un no che vale una scelta di libertà,“ *Avanti!*, č. 111, 11. května 1974, 3, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_11_111_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁶⁸ „Battere con il no il tentativo di portare indietro il Paese,“ *Avanti!*, č. 107, 7. května 1974, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_7_107_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

s takovou lehkovážností, že navíc ani na rozdíl od občanského rozvodu, neřeší následky ekonomické a sociální.¹⁶⁹ Církev tak usiluje o monopol na udělování rozvodů, čímž si nárokuje zasahovat do sféry občanské. Opět se zde ukazuje konceptualizace vztahu církve a státu, která v člancích mnohdy na pozadí prostupuje.

Téma sekularizace ostatně socialisté přímo probírají a, jak bylo uvedeno v kapitole týkající se politizace, výsledky referenda interpretují jako všeobecný nárůst laické fronty v důsledku poklesu vlivu hegemonní moci DC nad katolickým světem. Socialisté ve svých člancích zmiňují také reflexi výsledků referenda římskokatolické církve: Papež Pavel VI. při projevu ke dvěma novomanželům prohlásil: „*Bohužel je to pro nás důvod k údivu a bolesti, také proto, že na podporu správné a dobré teze o nerozlučitelnosti manželství, chyběla nutná solidarita nemalého počtu členů církevního společenství.*“¹⁷⁰ Papež se zde odkazuje na více než dva milióny příslušníků římskokatolické církve, kteří v referendu volili „ne.“ Socialisté jejich podporu naopak ocenili s přesvědčením, že takoví voliči vycházeli z předpokladu svobody vyznání. A o oněch dvou miliónech bývalých voličů DC, kteří se rozhodli podpořit zákon o rozvodu, mluví jako o propagátorech svobodné volby, zejména z hlediska kulturní a morální, bez toho, aniž by se vzdali svých politických přesvědčení a víry.¹⁷¹

2. 3 Topos krize rodiny jako sociální fenomén

Nejen v důsledku ekonomické krize a vysoké inflace se italské rodiny ve sledovaném období nacházely v krizi. Jedním z hlavních faktorů byla, jak již bylo uvedeno výše, nezaměstnanost a nucená emigrace. Svou roli však sehrály i socio-kulturní změny společnosti. Topos krize rodiny jako sociální fenomén zkoumá rodinu jako základní stavební kámen společnosti, na který každá ze zkoumaných stran nahlíží z jiného úhlu pohledu.

¹⁶⁹ „Un matrimonio con la <<Rota>> di scorta.“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 4, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁷⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il voto del 12 Maggio al vaglio dei partiti,“ *Avanti!*, č. 115, 16. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_16_115_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁷¹ „Divorzio e democrazia,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 12, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

2. 3. 1 Rodina jako základní stavební kámen společnosti

Křesťanští demokraté představují čtenáři fenomén jednotné rodiny jako ústřední argument celé své kampaně. Rodinu vnímají jako základní stavební kámen společnosti a sebe strana definuje jako ochránce její jednoty.¹⁷² Rozvod dle strany nelze nahlížet jako osobní volbu každého, jelikož ovlivňuje celou společnost. Pakliže by byla její jednota podkopána, vedlo by to k bezprostřednímu rozkladu společnosti.¹⁷³ Piccoli dokonce nazve boj v referendu „bojem za jednotu rodiny,“ ve společnosti, ve které je rodina v krizi. Aby byla tato krize překonána, musí společnost držet pohromadě víc než kdy jindy, a ne se roztržít na dva tábory katolíků a laiků. Zákon Fortuna-Baslini má být zrušen ze zcela pragmatických důvodů, nikoliv náboženských. Podle Bartolomeie jsou ti, jež budou volit „ano“ na straně jednotné, silné rodiny, bez liberálního, škodlivého zákona v opozici proti těm, jež volí „ne,“ řídicí se egoismem a preferující nejistou rodinu.¹⁷⁴

Křesťanská demokracie tedy přesvědčuje čtenáře o laickém charakteru volby. Tuto vizi ostatně podporuje i Emilio Colombo, vycházející ze vztahu rodina-společnost, je přesvědčen, že charakter sporu není náboženský, ale sociální. Úsilím DC je to, aby rodina nebyla regulována individualismem a egoismem, který společností prostupuje kvůli industrializaci, kapitalismu a konzumnímu způsobu života.¹⁷⁵ Představitelé křesťanské demokracie dokonce vyjadřují své obavy, že i manželství začalo být nahlíženo jako konzumní, což vede k podkopávání základu společnosti a přeceňování rozpadlých svazků před těmi jednotnými.¹⁷⁶ S tím ostatně souvisí úpadek morálních hodnot, na který křesťanská demokracie v průběhu kampaně soustavně upozorňuje.

Jednotná rodina je tedy z perspektivy DC cestou, jak udržet moderní rozvoj země, jelikož v perspektivě strany společenský pokrok podporuje základní charakteristiky rodiny – tedy nerozlučitelnost a jednotu. Ten, kdo by si přál, aby tomu bylo jinak, podporoval by

¹⁷² „Un voto per la famiglia caposaldo della società,“ *Il Popolo*, č. 87, 12. dubna 1974, 6, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/640155e3a09a2809f98e4ad7/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁷³ „Campagna unitaria della DC laziale,“ *Il Popolo*, č. 88, 13. dubna 1974, 6, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/640155e8a09a2809f98e4ae4/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁷⁴ „Referendum: Perché voteremo per abrogare l'iniqua legge divorzista,“ *Il Popolo*, č. 107, 7. května 1974, 4, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740507> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁷⁵ „Colombo: il divorzio disgrega la società,“ *Il Popolo*, č. 106, 6. května 1974, 1, 9, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015659a09a2809f98e4bf5/manifest> (staženo 18. dubna 2023).

¹⁷⁶ „Difendere i valori morali della famiglia contro l'edonismo del divorzio facile: l'amore coniugale non è un consumo,“ *Il Popolo*, č. 111, 11. května 1974, 5, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015673a09a2809f98e4c36/manifest> (staženo 28. května 1974).

údajně společnost rozloženou.¹⁷⁷ Pakliže by byl zákon Fortuna-Baslini zrušen, otevřely by se dveře pro revizi konkordátu a ustanovení nového zákona o rodině. Jednota rodiny a porážka nastupujícího liberalismu a egoismu se dá porazit, jak již bylo uvedeno výše, pouze návratem k solidaritě, cestou křesťanské morálky. Fanfani ostatně den před referendem tuto názorovou linii DC potvrzuje s připomenutím, že osobní svoboda je sice důležitá, ale zcela zásadní je uvědomění si, že ta přichází s povinnostmi. Diskurz tak opět vztahuje k otázce solidarity, potažmo k jednotné rodině, a tudíž i jednotné společnosti.¹⁷⁸

V kontextu pojetí rodiny se DC opírá o učení římskokatolické církve. V člancích otiskne například i otevřený dopis italského presbytera Dona Zena, zakladatele *Nomadelfie*,¹⁷⁹ který uvádí: „Rozvedený pár není rodina jako každá jiná, ale je to ponižující sociální a politický potrat.“¹⁸⁰ A ve svém extrémním stanovisku pokračuje: „Tradice italské rodiny je její nerozlučitelnost.“¹⁸¹ Křesťanská demokracie sice tvrdí, že charakter sporu není náboženský, nýbrž sociální, načež však odkazuje k nerozlučitelnosti manželství jako stěžejní charakteristice rodiny, která však vychází právě z křesťanského učení. Opět zde tedy vystupuje na povrch zcela odlišené chápání reality, ve které je učení římskokatolické církve vnímáno jako jediná správná realita, ve které je nerozlučitelnost manželství a rodiny objektivně danou.

Křesťanští demokraté vnímají rodinu také jako základní pilíř politické společnosti a státu. Svě pojetí nezakotvují pouze v učení římskokatolické církve, ale předkládají jej dokonce v souladu s učením některých filozofů. Zmiňují například Hegelovu či Kantovu koncepci manželství, které údajně obě vycházejí z nerozlučitelnosti manželského svazku.¹⁸²

¹⁷⁷ „L'unità e l'indissolubilità: I valori essenziali della famiglia,“ *Il Popolo*, č. 112, 12. května 1974, 6, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015679a09a2809f98e4c45/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁷⁸ „Fanfani alla radio e alla TV per il sì: appello agli elettori,“ *Il Popolo*, č. 111, 11. května 1974, 1, <http://digital.sturzo.it/periodici/II%20Popolo/1974/05/19740511> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁷⁹ Společenství, které se formuje od 30. letech 20. století na základě učení dona Zena Santiniho v oblasti Grosseta. Původní idea byla pomoci sirotkům a potřebným dětem, postupně se vyvinula ve společenství, jehož ideály spočívaly na konceptu bratrství. V období 2. sv. v. společenství poskytne pomocnou ruku pronásledovaným politikům či Židům, pozn. autorky. „La nostra storia,“ *Nomadelfia*, <https://www.nomadelfia.it/chi-siamo/> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁸⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Lettera aperta di don Zeno: il divorzio nega l'amore ai figli,“ *Il Popolo*, č. 106, 5. května 1974, 7, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015653a09a2809f98e4be8/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁸¹ Volný překlad autorky, pozn. autorky. *Ibid.*

¹⁸² „Il perché si di Mario d'Addio: Una prova di maturità,“ *Il Popolo*, č. 112, 12. května 1974, 9, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/64015679a09a2809f98e4c45/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

Rodina je tedy měřítkem, skrze které křesťanští demokraté zákon Fortuna-Baslini odsuzují. Ten je špatný z pěti hlavních důvodů. Zaprvé, neklade hranice, je povolen všem; zadruhé, zrazuje děti, které jsou ochuzeny o emocionální vztah s rodiči i ekonomickou podporu; zatřetí, je automatický; začtvrté, odměňuje viníky, ze soudců se tudíž stávají notáři rozvodů a zapáté, slouží bohatým, jelikož platit dvě rodiny si mohou dovolit pouze majetní.¹⁸³

Předseda PSI De Martino je toho názoru, že přestože strana je jednoznačně za jednotu rodiny, existují i případy, kdy jí bohužel nelze udržet, a v těch je rozvod zapotřebí. Socialisté se tedy vnímají jako ochránci zdravé rodiny. To je jeden ze základních argumentů proč v referendu volit „ne,“ tím druhým je pak autonomie laického státu. Zakomponováním konceptu nerozlučitelnosti manželství by navíc byla porušena italská ústava, která se odvolává k pluralitě.¹⁸⁴ Socialisté tvrdí: „*Pokud jde o zákon o rozvodu, jasně se ukázalo, že posvátnost a nerozlučnost manželství je princip víry, který katolík chrání svým osobním příkladem a vzhledem k němuž stát zavádí svobodné právo volby se rozvést nehledě na jakoukoliv povinnost či nátlak na italské svědomí.*“¹⁸⁵ V tomto smyslu PSI vnímá rozvod jako známku pokroku země i zachování demokracie, kde nejde o to, aby věřící změnili svůj postoj k otázce rodiny či manželství, ale aby se každý občan mohl rozhodnout podle svého svědomí. V tomto smyslu vnímají socialisté aktuální boj jako boj mezi ultra klerikály spolu s fašisty oproti demokratům. Argument tzv. zdravé rodiny socialisté staví mezi ty nejdůležitější.¹⁸⁶ Nenni v poslední velké demonstraci kampaně za referendum shrnuje tři hlavní body, proč v referendu volit „ne.“ Jako první uvádí, že zákon je ochranou rodin, které se v důsledku vnitřních či vnějších vlivů ocitly v krizi; druhým je

¹⁸³ „La legge-divorzio è sbagliata perché.“ *Il Popolo*, č. 90, 16. dubna 1974, 10, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiif-sturzo-0001/640155f1a09a2809f98e4afa/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁸⁴ „Il compagno De Martino ieri sera alla TV: no con ferma convinzione,“ *Avanti!*, č. 109, 9. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_9_109_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023); „Centomilla romani alla Piazza del Popolo: Rinsaldare con il no le basi dello Stato democratico,“ *Avanti!*, č. 111, 11. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_11_111_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁸⁵ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Centomilla romani alla Piazza del Popolo: Rinsaldare con il no le basi dello Stato democratico,“ *Avanti!*, č. 111, 11. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_11_111_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁸⁶ *Ibid.*

volba „ne“ jakožto jediný efektivní způsob, jak ukončit polemiku nad rozvody a věnovat se aktuální krizi, ve které se Itálie nachází a posledním je, možnost upevňovat občanské a sociální hodnoty v Evropě.¹⁸⁷

2. 3. 2 Krize rodiny jako sociální fenomén

Socialisté vnímají krizi rodiny jako sociální fenomén, jehož spouštěčem jsou nedostatky současné společnosti, se kterými se Itálie v 70. letech silně potýkala. Mají na mysli zejména emigraci, urbanizaci, nezaměstnanost, nedostatek služeb pro děti a rodinu, rozdíly mezi severem a jihem či nerovné postavení mezi mužem a ženou.¹⁸⁸ Kritizují křesťanské demokraty za apokalyptické prognózy a přehlížení těchto, podle nich, reálných hrozeb. Rozvod pak vnímají jako občanskoprávní nástroj řešení rodinných vztahů, které již nelze vyřešit jinak. Volit pro zachování zákona o rozvodu je tak v perspektivě PSI zcela zásadní, a to nejen pro možnost čelit výše uvedeným problémům italské společnosti, ale zejména ve snaze předejít „náboženské válce.“¹⁸⁹

Hluběji tematizují problém emigrace, masový odchod z venkova italského jihu do měst na severu země či do zahraničí, který je podle PSI alarmující. Za obzvlášť problematický označují postoj DC vůči celé oblasti Mezzogiorna. Křesťanští demokraté tuto zónu podle socialistů vnímají jako méněcennou kolonii, avšak touto perspektivou zamezují demokratickému rozvoji regionu, který je v zájmu jak dané oblasti, italského národa jako celku. Své přesvědčení demonstrují socialisté otištěním názoru skupiny kněží z Petenzy. Podle nich je hlavním problémem ekonomický rozvoj kapitalistické společnosti, založený na ziscích dominantních ekonomických skupin, jež prohlubují nerovnosti mezi severem a jihem. Nerovnosti ekonomické a sociální, ale také kulturní povahy. Kněží z Petenzy uvádějí, že jedním ze spouštěčů krize rodiny jsou právě tyto rozdíly mezi severem a jihem.¹⁹⁰ Křesťanští demokraté údajně brojí proti imaginárním hrozbám

¹⁸⁷ „No per consolidare le conquiste di libertà e battere le forze conservatrici,“ *Avanti!*, č. 10, 10. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_10_110_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁸⁸ „A favore del no gli uomini di cultura, artisti e sportivi,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 3, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁸⁹ Ibid.

¹⁹⁰ „L’operai e intellettuali compatti per il no,“ *Avanti!*, č. 108, 8. května 1974, 2, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_8_108_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

(legalizace drog, potratů apod.), ale přitom usilují o zastavení demokratického rozvoje jihu a nesoustředí se na reálné spouštěče rodinné krize.¹⁹¹

2. 3. 3 Jednota rodiny a role ženy ve společnosti

Ve zkoumaných článcích všechny politické strany věnovaly prostor ženám a jejich roli ve společnosti. Toto téma je pro práci relevantní, jelikož spolu s kulturními a sociálními změnami společnosti se naskytl prostor pro novou konceptualizaci feminismu a emancipace. S tím souvisí například i sexuální revoluce zmíněná v teoretické části práce. V analyzovaných článcích bylo patrné zásadně odlišné nazírání obou táborů na tuto problematiku.

Křesťanští demokraté se drželi křesťanského učení a tradice, v rámci které má žena své pevně dané místo v domácnosti, starající se o děti a manžela. Pakliže se žena rozvede, v představách DC stráví zbytek života osamělá a na okraji společnosti.¹⁹² Vedení DC tedy v rámci referendové kampaně absolutně nereaguje na druhou vlnu feminismu a ženu vnímá tradiční optikou.

Komunisté prezentují zcela jiné pojetí ženy. Šedesátá léta byla dobou kulturní revoluce, což se projevilo také v druhé vlně feminismu, přičemž tento jev lze sledovat právě také v článcích *L'Unità*. Komunisté například zveřejňují článek, referující o debatě na téma „žena a rozvod“ v kontextu referenda, jež iniciovalo feministické hnutí ve spolupráci s katolíky podporujícími rozvod ve Florencii. Ústředním tématem bylo nové pojetí ženy, které prezentovaly respondentky Elena Belotti a Carla Pasquinelli reagující na protirozvodové slogany, na kterých byla žena vykreslována tradičně, jako „slabší z partnerů.“ Optikou křesťanských demokratů je žena nejčastěji vykreslována jako „slabá, submisivní, žena v domácnosti, matka [...] při takovém pojetí je jejím jediným možným místem seberealizace rodina.“¹⁹³ Taková koncepce však nijak nepřispívá k rozvoji italské společnosti.¹⁹⁴ Podle PCI je cílem protirozvodových skupin udržet

¹⁹¹ „Per difendere una legge giusta, per tutelare l'autonomia dello Stato: Ultima domenica elettorale: tutti mobilitati per il no,“ *Avanti!*, č. 106, 5. května 1974, 1, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_5_106_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹² „Referendum: Perché voteremo: Sì in difesa della donna,“ *Il Popolo*, č. 106, 5. května 1974, 4, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/64015653a09a2809f98e4be8/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

¹⁹³ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Dibattito all'istituto Gramsci di Firenze: La Donna e il Divorzio,“ *L'Unità*, č. 124, 7. května 1974, 3, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/07> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹⁴ Ibid.

skomírající model tradiční ženy. Ideální ženu prezentují jako pasívní, závislou, rezignovanou, negující, podmaněnou autoritativním svazkem se svým mužem; tedy ženu, která je odříznutá od jakéhokoliv boje za emancipaci, od boje, který by vymazal rozdíly v nerovném postavení muže a ženy. DC, podle komunistů takovým postojem obětuje ženu ve prospěch záchrany institutu manželství.¹⁹⁵

Rozvod vnímají komunisté jako nástroj pokroku, emancipace. To ostatně dokazují rozhovorem s 68letou Ameliou Giafrancscou, která uvádí: „*Také já budu volit ne [...], jelikož to představuje pokrok, zejména pro nás ženy. Dokonce i dnes je na rozvedenou ženu nahlíženo skrz prsty, není brána vážně. Se zákonem může však své postavení regulovat.*“¹⁹⁶ Tím, že byl rozvod uzákoněn se změnilo také společenské postavení ženy, jelikož tak byla postavena mimo zákon tzv. vražda po italsku, tedy vražda ze cti, jejímiž nejčastějšími oběťmi byly právě ženy. V tomto smyslu je zákon vnímán také jako ochrana žen.¹⁹⁷

Ženy tedy svou volbou v referendu potvrdily, podle PCI, obranu opravdové jednoty rodiny. Spolu s dalšími velkými skupinami – dělnické třídy, katolíků, mladých, novinářů, odborů, intelektuálů apod. tak dotvářejí pluralitní spektrum společnosti a přispívají k přehodnocení vztahů mezi sférou politickou, kulturní a sociální.¹⁹⁸

Socialisté jsou toho názoru, že nerovné postavení ženy ve společnosti není důsledkem rozvodů, ale toho, jak je společnost nastavená, což je potřeba změnit. De Martino uvádí: „*Pokud by byla provedena reforma rodinného práva – a jedním z hlavních předpokladů této reformy je rovnost partnerů – pravděpodobně by to ke změně vedlo. Odpor však nepřišel z naší strany.*“¹⁹⁹ Nerovné postavení ženy vyplývá se společenského nastavení, rozhodně ne z důsledků rozvodu.“²⁰⁰ PSI v kontextu emancipace

¹⁹⁵ „L'immagine della donna nella propaganda degli antidivorzisti: Condannata al sacrificio,“ *L'Unità*, č. 127, 10. května 1974, 3, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/10> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹⁶ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „A colloquio con un gruppo di donne nel mercato in piazza di Vittorio e nella borgata di Ottavia: La legge tutela i diritti dei figli e della famiglia,“ *L'Unità*, č. 128, 11. května 1974, 10, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/11> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹⁷ „Quando si uccide più debole,“ *L'Unità*, č. 122, 5. května 1974, 5, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/05> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹⁸ „Il significato di libertà e di emancipazione della scelta femminile: Decisivo il voto delle donne per la grande vittoria del no,“ *L'Unità*, č. 133, 16. května 1974, 2, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/16> (staženo 19. dubna 2023); „Una risoluzione della direzione del PCI sul voto del 12 Maggio: Portare avanti la battaglia per le libertà,“ *L'Unità*, č. 135, 18. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/18> (staženo 19. dubna 2023).

¹⁹⁹ De Martino odkazuje na nevěli DC spolupracovat, V tomto smyslu De Martino opětovně kritizuje DC, která je sice v parlamentu spolu s PSI, ale údajně jejich návrh na reformu zákona o rodině nepodpořila a zabránila senátu, aby mohla být reforma dotažena do cíle. pozn. autorky.

²⁰⁰ Volný překlad autorky, pozn. autorky. „Il compagno De Martino ieri sera alla TV: no con ferma convinzione,“ *Avanti!*, č. 109, 9. května 1974, 1, <https://avanti.senato.it/js/pdfjs->

žen zmiňují například AICS, která podporuje tábor „ne“ a obrací se zejména na ženy, které instituci rozvodu vnímají jako osvobození od odvěkého vykořisťování, podporovaného stereotypy.²⁰¹

2. 3. 4 Jednota rodiny ve vztahu k dítěti

V kontextu toposu krize rodiny se v člancích diskutovalo také o důsledcích, které s sebou rozvod nese ve vztahu k dítěti. Křesťanská demokracie vnímá důsledky občanského rozvodu pro dítě jako tragické, čtenáře straší nárůstem kriminality. Oproti tomu laický tábor se v kontextu tohoto tématu zabývá tím, co je pro dítě shovívavější, zda občanský či církevní rozvod.

Křesťanští demokraté ve svých člancích informují čtenáře o často problematickém dospívání dětí z rozvedených rodin. Vykreslují tragickou situaci, která údajně nastane, jakmile se rodiče rozvedou – jedná se o zkušenost z francouzských rodin. Děti údajně často trpí insomnií, depresemi, úzkostmi apod. Jejich chování se zhoršuje, z pilných studentů se stávají delikventi.²⁰² Dále zveřejňují článek o rostoucím počtu opuštěných dětí od dob, kdy byl uzákoněn rozvod. K tématu se vyjadřuje ředitel ONMI, který tvrdí, že to, že rozvod je pro dítě traumatizující, není něco k polemice, ale je to fakt.²⁰³

Komunisté jsou toho názoru, že církevní anulací je zneplatněno nejen manželství, ale také děti, pro které jsou následky devastující. Z hlediska rozchodu je situace o něco lepší, jelikož děti jsou legálně přiděleny jednomu z rodičů, ale i v tomto případě je rodina rozdělena. Podle PCI jsou tedy opět nejshovívavější důsledky rozvodu, kdy jsou děti v péči jednoho z partnerů a ten druhý má právo-povinnost je pravidelně navštěvovat a materiálně zajišťovat. Pakliže jeden z rodičů svou roli nedodrží, může zasáhnout stát.²⁰⁴ Komunisté

dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_9_109_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

²⁰¹ „Il no degli sportivi,“ *Avanti!*, č. 112, 12. května 1974, 11, https://avanti.senato.it/js/pdfjs-dist/web/viewer.html?file=/files/reader.php?f%3DAvantiIII/AVANTI_ROMA/1974/1974_4-5-6/1974_5_12_112_Edizione-romana.pdf (staženo 19. dubna 2023).

²⁰² „Le testimonianze raccolte in un'inchiesta francese: Deleterii gli effetti del divorzio sui figli,“ *Il Popolo*, č. 108, 8. května 1974, 3, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/64015662a09a2809f98e4c0d/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

²⁰³ Da quando c'è il divorzio: In aumento i digli abbandonati,“ *Il Popolo*, č. 112, 13. května 1974, 6, <https://digital.sturzo.it/mirador/mirador.html?manifest-url=https://digital.sturzo.it/presentation/iiiiif-sturzo-0001/6401567fa09a2809f98e4c52/manifest> (staženo 28. dubna 2023).

²⁰⁴ „L'annullamento è la soluzione peggiore,“ *L'Unità*, č. 131, 14. května 1974, 7, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/14> (staženo 19. dubna 2023).

také upozorňují na kritiku DC *La Stampy*, která tvrdí, že pakliže by byl zákon o rozvodu zrušen, stát by se vrátil do situace, kdy by děti z církevních rodin nebyly chráněny, resp. by byly prohlášeny za „nikdy neexistující,“ což znamená žádné právo pro ženu, muže ani potomky. Mimo to by existovala občanská separace, která je úplně stejná jako současné právo na rozvod s jediným rozdílem – manželé nemohou uzavřít další sňatek, tudíž nemohou být narozeny další děti (z církevní perspektivy).²⁰⁵

2. 3. 5 Krize rodiny jako sociální fenomén post-referendum

Téma rodiny v post-referendových debatách prakticky vymizí ze všech článků zkoumaných periodik. Jediný kontext, v jakém se o rodině píše bezprostředně v době po referendu, je plánovaná revize konkordátu a přijetí nového zákona o rodině. K tomuto tématu se všechny tři strany vyjadřují totožně: tedy svou připraveností a otevřeností se podílet na nutných reformách, s tím rozdílem, že socialisté a komunisté se domnívají, že výhrou v referendu vznikly ideální podmínky k učinění nutných kroků, DC zastává názor opačný. Křesťanští demokraté svou kritiku sice mírní (oproti referendové kampani, ve které byli toho názoru, že pokud nevyhrají, nebude revize vůbec možná), zároveň zdůrazňují nutnost udržení aktuální politické rovnováhy v rámci efektivního řešení tohoto tématu.

²⁰⁵ „Reazioni all’oltranzismo dc dai partiti di centro-sinistra,“ *L’Unità*, č. 133, 16. května 1974, 1, <https://archivio.unita.news/issue/1974/05/16> (staženo 19. dubna 2023).

2. 4 Frekvenční analýza zkoumaných topoi

Tabulka č. 1. procentní zastoupení topoi ve zkoumaných denících v období od 5. 5. 1974 do 19. 5. 1974, zaokrouhлено na celá procenta

	<i>Deník Il Popolo</i>	<i>Deník L'Unità</i>	<i>Deník Avanti!</i>
Topos demokracie a svobody	23 %	45 %	49 %
Topos politizace	41 %	35 %	39 %
Topos církevního klerikalismu a fašismu	8 %	39 %	48 %
Topos reakce zahraničního tisku	1 %	3 %	4 %
Topos Druhý vatikánský koncil	1 %	11 %	5 %
Topos pluralismu a modernity/pokroku	6 %	26 %	28 %
Topos (jednotné) rodiny	57 %	18 %	26 %
Topos role ženy ve společnosti/feminismu	4 %	8 %	8 %
Topos rozvodu civilního vs. náboženského	16 %	15 %	16 %
Topos nerozlučitelnosti manželství	21 %	6 %	8 %

Jak již bylo řečeno v úvodu analytické části, jednotlivá topoi se tematicky prolínají. Výše uvedená tabulka tudíž slouží pouze k dokreslení představy hierarchizace jednotlivých topoi ve zkoumaných člancích, nicméně ji nelze brát jako vyčerpávající.

Největší roli sehrál v průběhu referendové kampaně křesťanské demokracie argument jednotné rodiny. S tím se pojila také diskuse o nerozlučitelnosti manželství, fenomén, který DC používala jako východisko pro prezentaci argumentu jednotné rodiny. Dále byl důraz kladen na topos politizace a s tím související topos demokracie a svobody. K těm se strana vztahovala zejména ve snaze vymanit se z nařčení z politizace referenda, prostupujícího klerikalismu a kolaborace s (neo)fašisty. Nejmenší pozornost křesťanští demokraté věnovali reakcím zahraničního tisku, který psal ve prospěch laického tábora. Téměř vůbec strana nepojednávala o fenoménu Druhého vatikánského koncilu.

Jak již vyplynulo v průběhu analýzy, v člancích periodik *L'Unità* a *Avanti!* byl kladen největší důraz zejména na topos politizace, demokracie a svobody a církevního klerikalismu a fašismu. U obou deníků lze pozorovat trend podobné hierarchizace jednotlivých témat. Největší rozdíl spočívá v tom, že socialisté se více věnovali fenoménu (krize) rodiny, kdežto komunisté tematizovali nejvíce ze všech zkoumaných stran topos Druhého vatikánského koncilu, a to zejména v kontextu oddělení sféry církevní a světské.

Závěr

Cílem této práce bylo sledovat, zda lze v debatě o rozvodech ve vymezeném časovém období identifikovat signály o prostupující sekularizaci v Itálii. Jak již bylo uvedeno v historiografickém kontextu práce, sekularizace je komplexní fenomén, který v každé evropské zemi probíhal s jinou intenzitou a jinými charakteristickými znaky. V tomto smyslu je Itálie specifickým příkladem. V případě, že je na sekularizaci nahlíženo jako na úpadek vlivu náboženství ve společnosti, a navíc optikou Hughha McLeoda, tzv. sekularizačními proudy, jsem toho názoru, že na základě výše uvedeného výzkumu lze, do jisté míry, mluvit o prostupující sekularizaci v Itálii. Své stanovisko se pokusím zdůvodnit v následujících řádcích.

Z analýzy zkoumaných článků vyplynula celkem tři obsáhlejší topoi: politizace referenda, reflexe vývoje římskokatolické církve a krize rodiny jako sociální fenomén. Topos politizace referenda pak zahrnoval tematický celek svoboda a demokracie versus církevní klerikalismus a fašismus a reakci zahraničního tisku. Topos reflexe vývoje římskokatolické církve zahrnoval tematický celek sekularizace, modernizace a Druhý vatikánský koncil a topos krize rodiny jako sociální fenomén rodinu jako základní stavební kámen společnosti, krizi rodiny jako sociální fenomén, jednotu rodiny a roli ženy ve společnosti a jednotu rodiny ve vztahu k dítěti.

V průběhu analýzy se vytvořily dva opoziční tábory v souladu s vymezováním tzv. symbolických hranic. První tábor reprezentovala křesťanská demokracie, která vycházela z křesťanského učení a tradice. Druhý tábor představovaly dvě zbývající zkoumané strany: komunisté a socialisté. Tento tábor oproti církevnímu tradicionalismu reprezentoval moderní, pluralitní, a hlavně laickou společnost. Je však nutno dodat, že socialisté byli ve svých výročích daleko mírnější než komunisté, už z toho důvodu, že v době referenda tvořily vládní koalici právě s křesťanskými demokraty.

Tyto dvě odlišné vize se záhy projevíly při analýze všech topoi. Charakter sporu se změnil z očekávaného morálně(nábožensky)-etického sporu ve spor sociálně-politický. Zákon o rozvodu a diskuse okolo něj tedy dalece přerostla své hranice, rozvod se stal symbolem boje za svobodu a demokratickou transformaci země na straně jedné a za zakonzervování a udržení morálních (církevních) hodnot na straně druhé. Například v kontextu toposu demokracie a svobody lze dobře sledovat, jak se v průběhu referendové kampaně utvářely ony symbolické hranice. Všechna tři zkoumaná politická uskupení se

stavěla do role „ochránce státu.“ Křesťanská demokracie svou argumentaci postavila na učení římskokatolické církve, totiž na přesvědčení o nerozlučitelnosti manželství a jednotě rodiny. Podle DC je totiž právě jednotná rodina základním stavebním kamenem společnosti a jelikož má každý občan svá práva, ale také povinnosti – tj. povinnost solidarity vůči zbytku společnosti, je legitimní zasahovat do svobod občanů v rámci zachování kontinuity rodiny – společnosti – potažmo státu. V tomto smyslu se DC prezentuje jako ochránkyně společnosti. Křesťanská demokracie tedy na danou problematiku nahlíží skrze křesťanskou morálku. Diametrálně odlišnou vizi předkládá čtenáři laický tábor. Ten se k tématu demokracie a svoboda vztahuje dvojím způsobem. První upozorňuje na postupující návrat církevního klerikalismu a druhý na návrat (neo)fašismu. Jak socialisté, tak komunisté, se v tomto směru prezentují jako ochránci svobody a demokracie, ale zejména právě laického a pluralitního pojetí společnosti. V kontextu první roviny například socialisté nařknou římskokatolickou církev ze snahy udržet svůj monopol (například skrze udělování církevní nulity), jak na poli církevním, tak na poli světském.

Právě odlišné vnímání společnosti je hlavním důvodem svárů. S tím totiž souvisí také polemika ohledně charakteru volby v referendu, tj. jedná se o volbu náboženskou či o volbu občanskou? V tomto smyslu je paradoxem, že Druhý vatikánský koncil se stává nástrojem podpory pluralitní vize společnosti, což bylo vidět například při analýze postoje komunistů k pluralitní vizi společnosti.

Odlišné pojmání reality se projevilo například také při analýze druhého toposu – reflexe vývoje římskokatolické církve. Jak se ukázalo, křesťanská demokracie totiž vycházela v průběhu celé kampaně z převážně konzervativní církevní nauky, která však v 70. letech 20. století již nerezonovala se zbytkem italské společnosti. O tom ostatně vypovídají právě výsledky referenda, které nejenže ukázaly, že většina italské společnosti si přeje zachovat v platnosti zákon o rozvodu, ale také, že zhruba dva milióny někdejších katolických voličů svá náboženská přesvědčení nejspíše odděluje od otázek občanských. To jde ruku v ruce s kulturní revolucí a s vlnou liberalizace, která se do Evropy šířila z amerického prostředí. Mimo to byl topos reflexe vývoje římskokatolické církve pro tuto práci obzvlášť nosný, jelikož reflektoval problematické napojení křesťanské demokracie na učení církve. Problematické proto, že toto propojení DC s křesťanskou morálkou jí neumožnilo naplnit ústavou požadovanou pluralitní koncepcí státu. Ostatně DC se snažila

v průběhu let vymanit z vlivu církve, avšak neúspěšně, jelikož právě její ideologické východisko je založené na křesťanském učení.

Také v kontextu posledního toposu krize rodiny jako sociální fenomén byla pozornost věnována převážně odlišnému pojetí rodiny. Důraz byl kladen zejména na postoj křesťanské demokracie, která prezentuje jednotu rodiny jako svůj ústřední argument v referendu. Oproti tomu socialisté sice uznávají důležitost jednotné rodiny, kritizují však DC za přehlížení opravdových spouštěčů krize, totiž emigrace a nezaměstnanosti. Mimo to byla pozornost věnována roli ženy ve společnosti, kde opět kolidovalo tradiční pojetí DC s progresivnějším pojetím ženy zastoupeným další vlnou feminismu ze strany PSI i PCI.

Právě obrovskou početní ztrátu katolických voličů lze interpretovat v korelaci s postupující sekularizací. Změnilo se pojetí státu a společnosti, ve které začne převažovat názor, že náboženské přesvědčení je individuální. Postupně tak začne převládat pluralitní koncepce státu. Výsledky referenda o rozvodu a debatu s tím související lze tedy, do jisté míry, považovat jako odraz společnosti, která byla ovlivněná kulturní revolucí a přehodnocováním starých vzorců. V kontextu sekularizace a role římskokatolické církve lze referendum o zrušení zákona o rozvodu v roce 1974 vnímat jako pokračování vlny liberalizace započaté Druhým vatikánským koncilem a jako projev určitého sekularizačního proudu.

Prameny

- Deník *Il Popolo*, dostupný skrze online archív Il Sturzo
- Deník *L'Unità*, dostupný skrze online archív l'Unità
- Deník *Avanti!*, římská edice, dostupný skrze online archív Biblioteca del Senato

Použitá literatura

Články

- Aleskynska, Maryia a Barry R. Chiswick. „The determinants of religiosity among immigrants and the native born in Europe.“ *Review of Economics of the Household* 11, č. 4 (2013): 563-598, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11150-013-9188-7> (staženo 24. dubna 2023).
- Baubérot, Jean. „Libertà religiosa e laicità in Francia.“ *Lessico di etica pubblica* 2, č. 2 (2011): 59-70, <http://www.eticapubblica.it/wp-content/uploads/2014/10/22011-5.pdf> (staženo 24. dubna 2023).
- Buonomo, Vincenzo. „Considerazioni sul rapporto tra diritto canonico e diritto internazionale.“ *Anuario de derecho canónico*, č. 4 (2015): 13-70, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5029897.pdf> (staženo 24. dubna 2023).
- Calogero, Guido. „Church and State in Italy: The Constitutional Issues.“ *International Affairs* 35, č. 1 (1959): 33-42, <https://www.jstor.org/stable/2606985> (staženo 24. dubna 2023).
- Camera dei deputati. „Referendum sul divorzio - speciale 1974-2014.“ https://www.camera.it/leg17/537?shadow_mostra=23937 (staženo 21. dubna 2023).
- Dalla Torre, Giuseppe. „Il paradigma della continuità come chiave di lettura dei rapporti tra Stato e Chiesa in Italia.“ *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale*, (20. únor 2012): 1-22,

<https://riviste.unimi.it/index.php/statoechiese/article/view/2036/2273> (staženo 24. dubna 2023).

- Davie, Grace. „Is Europe an Exceptional Case?“ *The Hedgehog Review*, č. 8 (2006): 23-34, http://www.baylorisr.org/wp-content/uploads/davie_europe.pdf (staženo 24. dubna 2023).
- Forner, Nancy a Richard Alba. „Immigrant religion in the U.S. and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion?“ *International Migration Review* 42, č. 2 (2008): 360-392, <https://www.jstor.org/stable/27645255> (staženo 24. dubna 2023).
- Lyck-Bowen, M. a M. Owen. „A multi-religious response to the migrant crisis in Europe: A preliminary examination of potential benefits of multi-religious cooperation on the integration of migrants.“ *Journal of Ethnic and Migration Studies* 45, č. 1 (2019): 21-41, <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1369183X.2018.1437344?needAccess=true&role=button> (staženo 24. dubna 2023).
- Nacci, Matteo. „I rapporti "Stato Italiano-Chiesa Cattolica" nei patti lateranensi del 1929: riflessioni storico-giuridiche.“ *Prawo Kanoniczne* 58, č. 2 (2015): 97-113, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_21697_pk_2015_58_2_06/c/1099-1112.pdf (staženo 24. dubna 2023).
- Nieuwenhuis, A. J. „State and religion, a multidimensional relationship: Some comparative law remarks.“ *I-CON* 10, č. 1 (1. prosinec 2012): 153-174, <https://doi.org/10.1093/icon/mos001> (staženo 24. dubna 2023).
- Possieri, Andrea. „El Partido comunista italiano, su herencia política y la identidad de la izquierda italiana.“ *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, č. 41 (2021): 869-900, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/8269091.pdf> (staženo 24. dubna 2023).

- Routhier, Gilles. „La ricezione del Concilio: mentalità, soggetti e tempo di un percorso laborioso.“ *Revista Pistis & Praxis: Teologia e Pastoral* 4, č. 2 (2012): 475-501, <https://www.redalyc.org/pdf/4497/449749236007.pdf> (staženo 24. dubna 2023).
- Šabatka, Michal. „Křesťanství ve světle ideologie: analýza fenoménu moderní doby.“ *Politologická revue* 15, č. 1, (2009): 63-78, <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=125365> (staženo 24. dubna 2023).
- Van Dijk, Teun A. „Ideology and discourse analysis.“ *Journal of political ideologies*, (23. leden 2007): 115-140, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13569310600687908> (staženo 24. dubna 2023).
- Van Tubergen, F. a J. Í. Sindradóttir. „The Religiosity of Immigrants in Europe: A Cross-National Study.“ *Journal for the Scientific Study of Religion* 50, č. 2 (červen 2011): 272-288, <https://www.jstor.org/stable/41307075> (staženo 24. dubna 2023).
- Wodak, Ruth. „Critical discourse analysis, discourse-historical approach.“ *The international encyclopedia of language and social interaction* (27. duben 2015): 1-14, <https://doi.org/10.1002/9781118611463.wbielsi116> (staženo 24. dubna 2023).

Internetové zdroje

- FOIA. „The Italian Christian Democrats: An Uncertain Future.“ Directorate of Intelligence, *Reading room*, (březen 2004), https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0001144809.pdf (staženo 22. června 2022).
- „La nostra storia,“ Nomadelfia, <https://www.nomadelfia.it/chi-siamo/> (staženo 28. dubna 2023).
- Partito Socialista Italiano. „La Storia,“ <https://www.partitosocialista.it/psi-pagine/la-storia/> (staženo 23. června 2022).

Knihy

- Berger, Peter L. a Pavel Pšeja. *Vzdálená sláva: hledání víry v věku lehkověrnosti*. Brno: Barrister & Principal, 1997.
- Berger, Peter L. a Thomas Luckmann. *Sociální konstrukce reality: Pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.
- Berger, Peter L. „Secularization and de-secularization.” In *Religions in the modern world: Traditions and Transformations*, eds. Christopher Partridge, Linda Woodhead a Hiroko Kawanami. Routledge, 2002, 336-344.
- Bryman, Alan. *Social research methods*. New York: Oxford University Press, 2012.
- Campbell, David. *Writing security: United States foreign policy and the politics of identity*. Chicago: University of Minnesota Press, 1992.
- Clark, Martin. *Modern Italy, 1871 to the present*. Abingdon: Rutledge, 2014.
- Conti, Davide. *L'anima nera della Repubblica: storia del MSI*. Roma: Laterza & Figli Spa, 2018.
- Davie, Grace. *Europe: the exceptional case*. London: Darton, 2002.
- Duggan, Christopher. *A concise history of Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- Eatwell, Roger a Anthony Wright. *Contemporary political ideologies*. London: Pinter Publishers Ltd, 1993.
- Hájek, Martin. *Čtenář a stroj: Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: SLON, 2014.

- Jackson, Darrell a Alessia Passarelli. *Mapping migration, mapping Churches' responses in Europe: Belonging, Community and Integration: the Witness and Service of Churches in Europe*. Brussels: CHCME, 2016.
- Jenkins, Richard. *Social Identity*. Oxfordshire: Routledge, 2014.
- Krippendorff, Klaus. *Content analysis. An introduction to its methodology*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2004.
- Lamont, Michèle, Sabrina Pendergrass a Mark Pachucki, „Symbolic boundaries," in *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, eds. Scott Cummings a Jeffrey Selbin, 2. vyd. (Amsterdam: Elsevier, 2015), 850-855.
- Mawrick, Arthur. *The sixties: Cultural Revolution in Britain, France, Italy and the United States, c. 1958-1974*. Oxford: Oxford University Press, 1998.
- McLeod, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě*. Brno: CDK, 2000.
- McLeod, Hugh. *The religious crisis of the 1960s*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
- O'Malley, John W. *What happened at Vatican II*. Cambridge: Harvard University Press, 2010.
- Saresella, Daniela. „Alcune osservazioni sulla Chiesa postconciliare.“ In *A quarant'anni dal Concilio della speranza. L'attualità del Vaticano II.*, eds. E. Bressan a D. Bonifazi a et. al., Macerata: EUM, 2008, 317-336.
- Seymour, Mark. *Debating divorce in Italy: marriage and the making of modern Italians, 1860-1974*. New York: Palgrave, 2006.
- Schreier, Margrit. *Qualitative content analysis in practice*. London: Sage publications, 2012.

- Varsori, Antonio. *L'Italia nelle relazioni internazionali dal 1943 al 1992*. Latreza: Latreza, 1998.
- Weber, Max. *Protestantská etika a duch kapitalismu*. Praha: Metodologie, sociologie, politika, 1998.
- Woodhead, Lidna, Christopher Partridge, a Hiroko Kawanami. *Religion in the modern world: tradition and transformations*. Abingdon: Routledge, 2003.

Přílohy

Příloha č. 1 seznam použitých článků zkoumaných periodik

Teze diplomové práce

ZÁVĚREČNÉ TEZE MAGISTERSKÉ PRÁCE NMTS
Závěrečné teze student odevzdává ke konci Diplomního semináře III jako součást magisterské práce a tyto teze jsou spolu s odevzdáním magisterské práce do SIS předpokladem udělení zápočtu za tento seminář.
Jméno: Eva Praibíšová
E-mail: 85245067@fsv.cuni.cz
Specializace (uved'te zkratkou)*: ZES
Semestr a školní rok zahájení práce: LS 2020/2021
Semestr a školní rok ukončení práce: LS 2022/2023
Vedoucí diplomového semináře: Ph.Dr. Zuzana Kasáková, Ph.D.
Vedoucí práce: PhDr. Ondřej Matějka, Ph.D.
Název práce: Diskuse na téma zrušení zákona o rozvodu v roce 1974: symptom sekularizace v Itálii?
Charakteristika tématu práce (max 10 řádek): V kontextu sekularizace a formování vztahů církve a státu v Itálii, se tato diplomová práce zabývá tématem legalizace rozvodu a referendem o jeho zrušení v roce 1974. Cílem práce je sledovat, zda lze v diskusi o rozvodech, pozorovat symptomy prostupující sekularizace v Itálii. Metodologicky je tato práce zakotvená v kvalitativní obsahové analýze. Prameny, ze kterých tato práce vychází, jsou periodika tří nejvýznamnějších politických stran zkoumané doby: komunistů (deník L'Unità), socialistů (deník Avanti!) a křesťanských demokratů (deník Il Popolo). Pomocí uvedené metody je snahou identifikovat ve vybraných člancích jednotlivá topoi, která jsou následně podrobena analýze.

Vývoj tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):

Původní ideou bylo hlouběji sledovat proměňující se roli římskokatolické církve ve vztahu k italskému nation-buildingu, a to v kontextu vývoje vztahu církve a státu a sekularizace v Itálii. Téma práce však bylo postupně zúženo, a přestože hlavní kontext zůstal stejný, tematicky se práce věnovala diskusi na téma zrušení zákona o rozvodu v roce 1974. Časové zasazení práce bylo také konkrétněji vymezeno. Namísto období od konce Druhého vatikánského koncilu (tj. od 60. let, včetně) do 70. let 20. století, byla zkoumaná doba stanovena na období od 5. května 1974 do 19. května 1974 (tj. týden před a týden po referendu o zrušení zákona o rozvodu). Metodologicky byla práce nakonec zasazena do kvalitativní obsahové analýzy.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):

Úvod

1 Kontextuálně-metodologická část

2 Analytická část

Závěr

Hlavní výsledky práce (max. 10 řádek):

V člancích byla identifikována tři hlavní topoi: topos politizace, topos reflexe vývoje římskokatolické církve a topos krize rodiny jako sociální fenomén. Identifikovány byly také menší tematické celky: celek demokracie a svobody, církevního klerikalismu a fašismu, reakce zahraničního tisku, Druhého vatikánského koncilu, pluralismu a modernity/pokroku, (jednotné) rodiny, role ženy ve společnosti/feminismus, civilní versus náboženský rozvod a nerozlučitelnost manželství. Výsledky analýzy ukázaly zejména odlišné pojmání reality jednotlivých politických stran, což vyústilo ve zformování dvou opozičních táborů v průběhu referendové kampaně v souladu s tzv. symbolickými hranicemi. DC vycházející z tradičního křesťanského učení na straně jedné, PSI a PCI hájící koncepci laického státu na straně druhé. Analýza ukázala, že ve sledované debatě o rozvodech lze, do jisté míry, sledovat tzv. sekularizační proudy.

Prameny a literatura (výběr nejpodstatnějších):

- 112 článků deníku Il Popolo dostupných skrze online archiv Il Sturzo v období 5. května 1974 až 19. května 1974

- 95 článků deníku L'Unità dostupných skrze online archiv l'Unità z období 5. května 1974 až 19. května 1974

- 80 článků deníku *Avanti!* dostupných skrze online archív Biblioteca del Senato z období 5. května 1974 až 19. května 1974

- Buonomo, Vincenzo. „Considerazioni sul rapporto tra diritto canonico e diritto internazionale.“ *Anuario de derecho canónico*, č. 4 (2015): 13-70, <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/5029897.pdf> (staženo 24. dubna 2023).

- Clark, Martin. *Modern Italy, 1871 to the present*. Abingdon: Routledge, 2014.

- Dalla Torre, Giuseppe. „Il paradigma della continuità come chiave di lettura dei rapporti tra Stato e Chiesa in Italia.“ *Stato, Chiese e pluralismo confessionale*, (20. únor 2012): 1-22, <https://riviste.unimi>

- Duggan, Christopher. *A concise history of Italy*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

- Eatwell, Roger a Anthony Wright. *Contemporary political ideologies*. London: Pinter Publishers Ltd, 1993.

- Hájek, Martin. *Čtenář a stroj: Vybrané metody sociálněvědní analýzy textů*. Praha: SLON, 2014.

- Lamont, Michèle, Sabrina Pendergrass a Mark Pachucki, „Symbolic boundaries,“ in *International encyclopedia of social and behavioral sciences*, eds. Scott Cummings a Jeffrey Selbin, 2. vyd. (Amsterdam: Elsevier, 2015), 850-855.

- McLeod, Hugh. *Sekularizace v západní Evropě*. Brno: CDK, 2000.

- McLeod, Hugh. *The religious crisis of the 1960s*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Etika výzkumu:**

Není relevantní

Jazyk práce:

Český jazyk		
Podpis studenta a datum		
Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí diplomového semináře		
Vedoucí specializace		
Garant programu		

* BAS – Balkánská a středoevropská studia; ES – Evropská studia; NRS – Německá a rakouská studia; RES – Ruská a eurasijská studia; SAS – Severoamerická studia; ZES – Západoevropská studia.

** Pokud je to relevantní, tj. vyžaduje to charakter výzkumu (nebo jeho zadavatel), data, s nimiž pracujete, nebo osobní bezpečnost vaše či dalších účastníků výzkumu, vysvětlete, jak zajistíte dodržení, resp. splnění těchto etických aspektů výzkumu: 1) informovaný souhlas s účastí na výzkumu, 2) dobrovolná účast na výzkumu, 3) důvěrnost a anonymita zdrojů, 4) bezpečný výzkum (nikomu nevznikne újma).